

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 332.2.021(497.4-17+436.5)"12/14"

Prejeto: 8. 5. 2008

Matjaž Bizjak

dr. zgodovinskih znanosti, višji znanstveni sodelavec, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: matjaz@zrc-sazu.si

Teritorialno-posestni razvoj gospostva Pliberk (Bleiburg) in njegov gospodarski ustroj v poznem srednjem veku*

IZVLEČEK

Nekako od konca 13. stoletja dalje je ozemlje Pliberka, Guštanja (Ravne na Koroškem), Črne in Železne Kaple – danes razdeljeno med Avstrijo in Slovenijo – združeno pod okriljem pliberskega gospostva delilo skupno usodo pod različnimi oblastniki. Avtor prikazuje teritorialno-posestni razvoj gospostva od njegovih začetkov do konca 15. stoletja ter njegov donos in obratovanje na podlagi razpoložljivih virov poznega srednjega veka.

KLJUČNE BESEDE

Pliberk, Guštanj, Črna na Koroškem, Železna Kapla, zemljiško gospostvo, uprava in poslovanje zemljiškega gospostva, fevdi

SUMMARY

TERRITORIAL-PROPERTY DEVELOPMENT OF THE SEIGNEURY PLIBERK (BLEIBURG) AND ITS ECONOMIC STRUCTURE IN THE LATE MIDDLE AGES

Somewhat from the 13th century on, the territory of Pliberk, Guštanj (Ravne na Koroškem), Črna and Železna Kapla – today divided between Austria and Slovenia – shared under the protection of the Pliberk seignury a common fate under different rulers. The author describes the territorial-property development of the seignury from its beginnings to the end of the 15th century and its profits and operation based on available sources of the late middle ages.

KEY WORDS

Pliberk, Guštanj, Črna na Koroškem, Železna Kapla, seignury, administration and operation of seignury, feuds

---

* Nekateri krajši deli tega prispevka so bili predhodno objavljeni v: Bizjak, *Ratio facta est*, str. 140–141, 151–157, vendar so tu revidirani in dopolnjeni z novimi spoznanji.

Območje, obravnavano v tem prispevku, je v naslovu označeno kot gospostvo Pliberk, vendar ta oznaka zahteva podrobnejše pojasnilo. Ker je cilj sledečih vrstic v veliki meri oris gospodarskega ustroja, t. j. posestnih razmer, uprave gospostva, donosov in poslovanja v poznem srednjem veku, je razumljivo, da je kot merodajen izbran obseg gospostva v omenjenem času, oziroma tak, kot ga kažejo poglobitvi viri, na podlagi katerih je tak oris v prvi vrsti mogoč. Kot je za širši vzhodnoalpski prostor običajno, je najzgodnejši takšen prikaz, ki nujno temelji na kombinirani uporabi urbarjev in letnih obračunov, mogoč za čas od konca 14. stoletja dalje, iz katerega se je v občutnejši meri ohranila finančna dokumentacija (knjige obračunov), ki se je že pred tem dodobra uveljavila v poslovno-upravni praksi predvsem deželno knežjih in knezoškofijskih gospostev. Pravkar povedano se nanaša na obseg habsburškega deželno knežjega gospostva Pliberk, ki je ob koncu 14. in v 15. stoletju poleg centralnega Pliberka in dveh sosednjih uradov, Guštanja (Gutenstein) in Črne (Schwarzenbach), zajemal še bližnjo posest v Železni Kapli (Eisenkappel). Habsburžani so tu zgolj nasledili izoblikovan teritorij, ki so ga v dvajsetih in tridesetih letih 14. stoletja v svojih rokah združili gospodje Aufensteinski, že pred njimi pa v 13. stoletju Vovbrški. Ta formacija torej ni le slučajen pojav nekega zgodovinskega trenutka, temveč struktura z dolgo srednjeveško tradicijo, ki so jo razrahljale šele socialno-pravne spremembe sredi 19. stoletja.

I.

Teritorialno-posestni razvoj gospostva do konca 15. stoletja

Posestno pripadnost jedra omenjenega gospostva, ožjega pliberškega teritorija, je mogoče slediti do preloma iz 10. v 11. stoletje. Tedaj je to ozemlje pripadalo dvema rodbinama: prva je bila rodbina Hartwiga, grofa v bavarskem Isen- in Salzburggau, bavarskega palatinskega grofa in grofa v koroškem "hrvaškem okraju" (*pagus Crowat*), oz. v nekoliko širši "grofiji koroškega *valpota*" (Grafenschaft des Gewaltboten),¹ ki je na Koroškem opravljal tudi funkcijo kraljevega namestnika *valpota*.² Poročen je bil z Wichburgo, hčerjo bavarskega vojvode Eberharda iz rodu Liutpoldingov, s katero je imel tri znane otroke: Hartwiga, ki je bil v letih 991–1023 salzburški nadškof, Adalo, v prvem zakonu poročen z Ariboncem Aribom I., bavarskim palatinskim grofom, pozneje pa ženo Sighardinga Engel-

berta, grofa v Chimgau, ter Wichburgo, ki se je poročila s pustriškim grofom Otwinom.³ Zadnje-omenjena hči je med letoma 1020 in 1025 darovala samostanu Sv. Jurija ob Längseeju, v bližini Št. Vida (St. Veit), 15 hub rodbinske posesti, ki se je nahajala v kraju *Liupickdorff*.⁴ Toponim se po splošno sprejetem mnenju Augusta Jakscha povezuje z današnjo ruševino Minnenberg nad Blatom (Moos) SZ od Pliberka, ki velja za predhodnika pliberškega gradu.⁵ Samostan sv. Jurija je bil njena lastna ustanova, ki jo je grofica Wichburga že ob ustanovitvi (med 1002 in 1018) dotirala z neko drugo, ne podrobneje opredeljeno posestjo *in provintia Luna*.⁶

Drugi dejavnik, v tem času posestno usidran na območju pliberškega gospostva, je bila rodbina junskih grofov s sedežem na gradu Kamen (Stein) v Podjuni. Tej rodbini je pripadal znani briksenski škof Albuin, ki je med letoma 993 in 1000 s svojim bratom, grofom Aribom zamenjal svoj *predium, quod ad Livpicdorf habuit*, za kar se je slednji v njegovo korist odpovedal vsem pravicam do gradu in gospostva Kamen.⁷ S tem dogovorom je bratu Albuinu omogočil, da je lahko omenjeno rodbinsko posest daroval svoji škofiji; ko mu je namreč mati Hildegard pred letom 975, takrat še briksenskemu diakonu, prepustila grad Kamen s pritiklinami v dosmrtni užitek, je v skrbi za ohranitev rodbinske posesti za naslednika določila enega izmed preostalih svojih sinov po Albuinovi izbiri.⁸ Omenjena menjava sodi v sklop kar nekaj časa (nekako med letoma 993 in 1005) trajajočih prizadevanj za razdelitev oz. arondacijo rodbinske posesti med Albuinom in bratom Aribom ter še dvema sestrama, pri čemer je bilo že v naprej jasno, da želi prvi s svojo dediščino okrepiti posestni položaj briksenske škofije na Koroškem. Tako sta si z Aribom v naslednjih letih razdelila gospostvu Kamen pripadajoči gozdni kompleks, od sestre Wezale je v zameno za pet podložnikov prejel posestvo v Goselni vasi (Göselndorf), ki ga je pozneje zamenjal z drugo sestro Gepo za neko posest v bavarskem Aschauu. To slednje je tako kot gospostvo Kamen podaril briksenski škofiji.⁹

³ Dopsch, Grafen von Heunburg, str. 311–312; Klebel, Ahnen der Herzoge, str. 53–58; Albertoni, *Herrschaft des Bischofs*, str. 160–161.

⁴ MHDC III, št. 204/x; Kos, *Gradivo* III, št. 48; Wutte, Aus Bleiburgs Geschichte, str. 81; Dopsch, Grafen von Heunburg, str. 312.

⁵ Dopsch, Grafen von Heunburg, str. 312; Franc Kos (*Gradivo* II, št. 517; III, št. 48) toponim locira v Liplje.

⁶ Ta posest je verjetno predstavljala zametek poznejšega urbarialnega urada *Ambt in Javontall*, dokumentiranega v samostanskem urbarju iz leta 1486. KLA, GV, HS 3/18, fol 64'–74'. Prim. Wutte, Aus Bleiburgs Geschichte, str. 81–82.

⁷ Redlich, *Traditionsbücher Brixen*, št. 28; Kos, *Gradivo* II, št. 517.

⁸ MHDC III, št. 138.

⁹ MHDC III, št. 190, 191, 192, 194.

¹ O uradu in grofiji gl. Dopsch, Gewaltbote und Pfalzgraf, str. 137–139; Brunner, *Herzogtümer und Marken*, str. 66–67.

² Dopsch, Grafen von Heunburg, str. 312; Albertoni, *Herrschaft des Bischofs*, str. 92.

Dejstvo, da so pripadniki obeh rodbin posedovali ozemlja, označevana z istim toponimom, iz česar lahko upoštevaje tedanje posestno-organizacijske razmere sklepamo na pripadnost enemu gospostvu, je že zgodnje raziskovalce napeljevalo na sklepanja o sorodstvenih povezavah med obema rodovoma; tako je denimo Klebel Wichburgino pliberško posest izvajal od junskih grofov.¹⁰ Šele po zaslugi Dopschvih raziskav pa je postalo jasno, da je bil Albinov oz. Aribov del Pliberka pravzaprav dediščina po materini strani. Rodbina bavarskega palatinskega grofa oz. koroškega *valpota* Hartwiga je bila tista, ki je v 10. stoletju držala v rokah gospostvo Pliberk, ki je potem po delitvi med omenjenim Hartwigom in njegovu sestri Hildegard, materjo Albuina in Ariba, razpadlo na dva dela: Prvi je preko Hartwigove hčere Wichburge prešel na puštriške grofe; del tega kot dotacija v posest samostana Sv. Jurija ob Längseeju. Drugi del je prešel na Hildegardino potomstvo, oz. junske grofe.¹¹ Po Dopschu naj bi Wichburgin delež predstavljal glavnino pliberške posesti in naj bi tudi po izločitvi dela samostanu v Sv. Juriju tvoril glavni posestni temelj poznejših grofov Vovbrških, katerih koroški predniki so grofje iz Puštriške doline (Pustertal).¹² Pri tem pa ostaja v zraku nadaljnja usoda tistega dela pliberškega gospostva, s katerim je razpolagal junski grof Aribo. Starejša historiografija je ravno po tej liniji izvajala izvor vovbrških grofov in sedaj že ovrženo tezo o vovbrški grofiji kot naslednici junske.¹³

Morda lahko iščemo to posestvo v alodu (?) Juneških (*de Jounek*),¹⁴ ki naj bi ga po smrti Chuna Juneškega (zadnjič omenjen 1209),¹⁵ podedovali Spanheimi.¹⁶ Dokumentirano je – s tedaj domnevnim/verjetnim upravnim centrom na gradu Rebrci (Rechberg) – v fragmentu deželno knežjega urbarja za Koroško iz leta 1267.¹⁷ Med drugim je kot juneška posest naveden tudi grad Minnenburg, predhodnik Pliberka.¹⁸ Juneško gospostvo pa je segalo tudi na drugo, za nas zanimivo območje – v okolico

Železne Kaple. To ozemlje naj bi Vovbrški pridobili preko Agnes Babenberške, vdove Ulrika Spanheima, s katero se je leta 1270 poročil grof Ulrik Vovbrški.¹⁹ Vendar pa tu stvari niso tako zelo jasne. Že med letoma 1050 in ok. 1065 je neki plemeniti Kecelj (Checil) briksenski škofiji daroval svojo dedno posest v vasi Kapla s četrtno lastniške cerkve.²⁰ Čeprav se ta posest pozneje ne omenja več v nobenem primarnem briksenskem viru, so grofje še v 14. stoletju priznavali briksensko seniorstvo nad "gozdom pri Rebrci v Kapli z vsemi pritliklinami" oz. nad "trgom Kaplo, pripadajočim gozdom in vsem, kar spada k trgu; naj bo desetina, sodstvo ali mitnina", kot je dotična posest opisana v listinah iz 1317 in 1327.²¹

Grof Herman Vovbrški je bil leta 1317 povsem jasen: navedeno posest je imel v fevdu od briksenskega škofa Janeza (III.).²² Če to drži, potem ni sporno, da je bil briksenski fevd Železna Kapla v 14. stoletju naslednik Keceljeve tradicije iz 11. stoletja. Na drugi strani pa dikcija omenjenih virov iz let 1267, 1317 in 1327 ne pušča nobenega dvoma; v vseh treh primerih gre za eno in isto posest:

1267

De silva circa Rechperch mansos VIII ... in Silva novalia XXXVI ... et forum apud Capellam est proprium cum omni iure suo ...

1317

... den walt ze Rechperch in der Chappel vnd ... allez, daz vnd dar zue gehoert ... mit allen den rechten ...

1327

Chappel, marchet vnd walt, der da zue gehoert vnd gaenczlich allez, daz daz zu dem vorgenannten marchet Chappel gehoeret; ez sein zehent, gericht oder mout.

Odprti sta torej dve možnosti: 1) briksenski škofje so navedeno posest ves čas podeljevali v fevd; najprej Juneškim, potem Spanheimom in nazadnje Vovbrškim, oz. 2) vovbrški grofje so pristali na briksensko investituro, čeprav se ta ni vezala na neko ustaljeno tradicijo. Proti prvi možnosti govori dejstvo, da so Spanheimi tamkajšnje posest označevali kot lastno (*proprium, proprietas vera*), res pa je, da ko vojvoda Filip leta 1279 v svojem testamentu navaja Rebrco, eksplicitno izvzame desetine in

¹⁰ Klebel, Ahnen der Herzoge, str. 55–58.

¹¹ Dopsch, Grafen von Heunberg, str. 318–319.

¹² Dopsch, Grafen von Heunberg, str. 340.

¹³ Jaksch, *Geschichte Kärntens I*, str. 155; Jaksch-Wutte, *Erläuterungen I*, 4, str. 135 ss; Wutte, *Aus Bleiburgs Geschichte*, str. 82. O zavrnitvi teze o grofiji Vovbre kot naslednici junske grofije glej Dopsch, Grafen von Heunberg, str. 335–342.

¹⁴ Jaksch (*Erläuterungen I*, 4, str. 170) identificira Junek z gradom Zenek južno od Dobrle vasi, medtem ko ga Schroll (*Urkunden-Regesten Eberndorf*, str. 22. op. 2) postavlja v Podjuno (Jaunstein) nedaleč stran. Povsem drugačnega mnenja je Pirchegger (Jaunegg, str. 96–97), ki grad locira ob nekdanjo koroško-štajersko mejo, kjer naj bi nadzoroval cesto med Slovenjgradcem in Kotljami.

¹⁵ MHDC IV, št. 1632.

¹⁶ Jaksch, *Anlegung eines Urbars*, str. 248.

¹⁷ MHDC IV, št. 2921; prim. Jaksch, *Anlegung eines Urbars*, str. 246–251.

¹⁸ MHDC IV, št. 2921.

¹⁹ Tangel, Grafen von Heunberg, str. 304 ss, Dopsch, Grafen von Heunberg, str. 325.

²⁰ Redlich, *Traditionsbücher Brixen*, št. 155.

²¹ MHDC VIII, št. 376; Petteneegg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. cvi; prim. Lackner, *Besitz des Hochstifts Brixen*, str. 49–50.

²² "...als wir iz enencher von vnserm libem herren bischof Johanssen von Brixen ze leben gehabt haben," HHStA, AU, 1317–IX–8, delna obj. v: MHDC VIII, št. 376.

sodstvo.²³ Zaman pa spet iščemo omembe Juneških v briksenskih virih, kjer bi kot škofijski vazali prej-kone pustili vsaj kakšno, čeprav bežno sled. Druga možnost se zdi na prvi pogled neobičajna, vendar je treba pojasniti, da tovrstna praksa briksenskim škofom nikakor ni bila tuja. Pol stoletja pozneje, v času, ko je bila z nakupom Konrada Aufensteinskega (o tem podrobneje v nadaljevanju) fevdna oblast nad Železno Kaplo (ponovno?) postavljena pod vprašaj, so v Briksnu "imeli v igri" še dva takšna fevda: koroški Weißenstein in kranjski Gutenberg. Če se zdijo pri prvem še dokaj umestne tendence, vzpostaviti stanje izpred leta 1283, ko so grad še podeljevali svojim ministerialom Weißensteinskim, pa je šlo v drugem primeru – podobno kot morda pri Železni Kapli – za obujanje "legende" iz davnine. Do podobnih teženj je prihajalo tudi v naslednjih stoletjih in dejansko je Briksnu uspelo v specifičnih okoliščinah leta 1438 prepričati vojvodo Friderika IV., da je sprejel od škofije v fevd med drugim tudi Weißenstein, Gutenberg in Rebrco (slednja dejansko predstavlja posest v Železni Kapli).²⁴ Glede na povedano je povsem možno, da je do takšnih dejanj prihajalo že prej. In tranzicijsko obdobje po izumrtju Spanheimov se zdi za kaj takega dokaj primerno.

Vrnimo se v 11. stoletje k plemenitemu Keclju. O njegovi identiteti historiografija še ni dosegla konsenza. Kadar je že pritegnil pozornost zgodovinarjev, so ga ti skušali poistovetiti z grofom Chacilom/Chadalhohom (prvo ime je namreč pomanjševalnica drugega) iz Moznice, ustanoviteljem oz. ustanovnim donatorjem samostana v Možacu (Moggio) in kolegiatnega kapitlja v Dobrli vasi (Eberndorf); tako Jaksch²⁵ in Klebel, ki ga je glede na ime njegovega strica po očetovi liniji – Pabo (Poppo) – skušal uvrstiti v genealogijo bavarskih Pilgrimidov.²⁶ Odkar je Heinz Dopsch utemeljil pripadnost grofa Chacila Ariboncem,²⁷ se istovetenje obeh Chacilov opušča.²⁸ Ostaja pa dejstvo, da sta tako aribonski grof kot tudi njegov negrofovski soimenjak razpolagala z rodbinsko posestjo v Podjuni oz. na območju junske grofije. Omenjeni plemeniti Keclj je namreč poleg Železne Kaple briksenski škofiji tradiral tudi posest imenovano

Summitas lacus oz. z Obinantiges seuvas (= vrh jezera), ki jo je različnim interpretacijam navkljub verjetno treba locirati v bližino enega od podjunskih jezer, morda prav v Selo (Seelach) ob severni obali Klopinskega jezera, kot je predlagal Jaksch.²⁹

Vsekakor je pri obravnavi briksenske Železne Kaple treba imeti pred očmi širšo briksensko posest na območju junske grofije, ki ima svoje začetke v že omenjeni Albuinovi podelitvi gospostva Kamen in Goselne vasi in se je bistveno okrepila s pridobitvami za časa Altwina (1049–1097); poleg omenjenih Železne Kaple in Sela še Grabalja vas (Grabelsdorf),³⁰ Žamanje (Sammelsdorf),³¹ Vesele (Vesielach),³² Gluhi Les (Lauchenholz)³³ in Mokrije (Mökriach).³⁴ Vsa ta posest je izviralala od različnih tradentov, posestno usidranih na območju junske grofije, med katere je sodil tudi plemeniti Keclj, v katerikoli rod že ga utegnejo umestiti bodoči raziskovalci. Nenazadnje naletimo v tem času v sosednjem Rožu na nedavno odkrito briksensko gospostvo Breznica (Freßnitz) pri Šentjakobu (St. Jakob), katerega tradenti so bili spet pripadniki že omenjene rodbine junskih grofov.³⁵ V briksenski posestni strategiji bi slednje lahko predstavljalo vezni člen oz. most med škofijskima gospostvoma Bled na Gorenjskem in Kamen v Podjuni. Vendar je škofija vso koroško posest južno od Drave in vzhodno od Weißensteina (v Dravski dolini nad Beljakom) izgubila v politično nestabilnih razmerah na prelomu iz 11. v 12. stoletje.³⁶ Fevd Železna Kapla bi bil tako – če sprejmemo različico o kontinuiteti – zadnji otoček, ki bi trdoživo kljuboval partikularističnim težnjam še dve stoletji, ali pa – v nasprotnem primeru – preprosto delil usodo s prestalo briksensko posestjo na tem območju.

Na še bolj majavih tleh se nahajamo na ozemlju Guštanja, za katerega pred 13. stoletjem nimamo nobenih podatkov. Če pa je mogoče sklepati iz poznejših navedb, bi guštanjsko gospostvo utegnilo najpozneje v prvi polovici 13. stoletja preiti v last bamberske škofije. Leta 1281 ga je namreč Ulrik

²³ MHDC V, št. 392.

²⁴ O tem podrobneje v: Bizjak, Gutenberg in briksenska posest, str. 255–268, predvsem 257–259 in pril. 1, pri čemer je potrebno korigirati trditev v zvezi s "fevdi v okolici Železne Kaple" na str. 258; pri obravnavi tega problema z gutenberške perspektive se obrobno obravnavana kontinuiteta posesti v Železni Kapli ni zdela sporna. Prim. tudi Lackner, *Besitz des Hochstifts Brixen*, str. 52.

²⁵ Jaksch, *Geschichte Kärntens* II, str. 254, 269–270.

²⁶ Klebel, *Brixner Besitzungen*, str. 60.

²⁷ Dopsch, *Aribonen*, str. 85–86.

²⁸ Ali če se izrazim točneje: nobeno od novejših del, ki obravnava ali se dotika grofa Chacila, ga ne skuša enačiti z istimenskim briksenskim tradentom, npr.: Härtel, *Urkunden Moggio*, str. 35–36; Meyer-Karpf, *Unbekannter Brixner Hochstiftsbesitz*, str. 378.

²⁹ Jaksch, *Geschichte Kärntens* II, str. 254. Prednost tej lokaciji pred drugimi (Seeboden ob Millstatskem jezeru ali Vrba (Velden) ob Vrbskem, gl. Klebel, *Brixner Besitzungen*, str. 54–55; kdo bi utegni pomisliti tudi na Jezersko, ki ni daleč od Železne Kaple) daje neka briksenska menjalna pogodba, kjer se omenjena lokacija navaja v neposredni zvezi z gradom Kamen in vasjo Sv. Danijela (Grabalja vas), oboje v neposredni bližini Klopinskega jezera. Redlich, *Traditionsbücher Brixen*, št. 236.

³⁰ Redlich, *Traditionsbücher Brixen*, št. 77, 79, 84, 127, 147, 180, 289.

³¹ Redlich, *Traditionsbücher Brixen*, št. 220, 230.

³² Redlich, *Traditionsbücher Brixen*, št. 161, 164; glede lokalizacije gl. Kos, *Gradivo* III, str. 112, op. 4.

³³ Redlich, *Traditionsbücher Brixen*, št. 80, 225.

³⁴ Redlich, *Traditionsbücher Brixen*, št. 108, 165.

³⁵ Meyer-Karpf, *Unbekannter Brixner Hochstiftsbesitz*, str. 367–398.

³⁶ Meyer-Karpf, *Unbekannter Brixner Hochstiftsbesitz*, str. 378–379, z nadaljnimi referencami.

Vovbrški prejel v fevd od bamberskega škofa Bertolda.³⁷ V reverzu se navaja, da je fevd postal vakanten s smrtjo Hartnida (VI.) Orskega, ta pa je umrl leta 1262 kot zadnji v moški liniji svojega rodu. Vsekakor je na mestu Mravljakova domneva, da je šlo za dedni fevd Orskih, kar je tudi uspel dokazati vsaj za eno generacijo nazaj. Leta 1248 se med pričami v listini Elizabete, vdove po Hartnidu V., in njenega mladoletnega sina, prej omenjenega Hartnida VI., omenja *Ditricus de Guterssteyn*, prejkone vitez oz. milit pokojnega Hartnida.³⁸

Kdaj in na kakšen način je bamberska škofija prišla v posest Guštanja ostaja zavito v temo, kakor tudi to, kdaj in kako ga je izpustila iz rok oz. ji je bil odtujen. Omenjeni reverz je pravzaprav edina vest, ki Guštanj povezuje z Bambergom.

V zadnji četrtini 13. stoletja so torej vse obravnavano ozemlje združili v svojih rokah grofje Vovbrški; pliberškemu gospostvu, ki so ga posedovali kot dedni alod, so leta 1270 dodali spanheimsko dediščino in/ali briksenski fevd Železno Kaplo, leta 1281 pa še bamberski fevd Guštanj. Domneva se, da je v ta kompleks že tedaj sodila tudi zgornja Mežiška dolina s Črno in Mežico in povodje Javorskega potoka, kar se sicer prvič omenja leta 1361 v sklopu aufensteinske posesti.³⁹ Po Jakschu naj bi sodila v sklop pfannberške dediščine po Vovbrških in je bila torej del pliberškega ali pa guštanjskega gospostva.⁴⁰

Kot že rečeno, so grofje Vovbrški po eni strani potomci pustriškega grofa Otwinia in Wichburg, hčere bavarskega palatinskega grofa in koroškega *valpota* Hartwiga, medtem ko po drugi strani izvirajo iz Saške. Otwinova in Wichburgina hči Wichburg se je namreč poročila s pripadnikom saške grofovske rodbine (morda Seeburg, ali pa rodbine, ki je bila z njo v tesnem sorodstvu) Gerom. Njun sin, prav tako imenovan Gero, velja za praočeta vovbrških grofov.⁴¹ Njegov sin Viljem I. je proti koncu 11. stoletja prenesel rodbinski sedež, ki se je pred tem verjetno nahajal v Pustriški dolini, na grad Vo(v)bre (Heunburg, danes Haimburg), t. j. na ozemlje v Labotski dolini in sosednji Podjuni, kjer je rodbina imela najobsežnejše posesti in višje sodstvo.⁴² V naslednjih dveh stoletjih so Vovbrški dosegli visok položaj v krogu koroškega in štajerskega plemstva, njihova moč pa je temeljila na obsežnih posestvih na Koroškem, Spodnještajerskem in Kranjskem. Gospodarski in socialni zenit, na katerega se je rodbina povzpela ob koncu 13. stoletja, se je gotovo najizraziteje manifestiral v grofu Ulriku

III. in njegovi vodilni vlogi v uporabi štajerskega in koroškega plemstva proti deželima knezoma Albrehtu Habsburškemu in Majnhardu II. Goriško-Tirolskemu. Upor (1292–1293), katerega vzroki so tičali v občutnem zaostrovanju položaja deželnega plemstva v modernizacijskih tokovih, ki jih je s seboj prinesla vladavina Habsburžanov in Goriško-Tirolskih, je hkrati nakazal tudi začetek zatona Vovbrških. Po porazu in nekajletnem "izgonu" je bil Ulrik sicer rehabilitiran, njegovi politični cilji, v katerih se je oziral predvsem na Posavinje, pa so – po smrti žene Agnes, vdove vojvode Ulrika III. Spanheimskega januarja 1295, tudi dokončno – zvo-deneli.⁴³ Kot ugotavlja Tone Ravnikar, je Ulrik Vovbrški v zadnji tretjini 13. stoletja sistematično kopicil posest in s tem krepil svoj položaj v Savinjski in Šaleški dolini, kjer so bila, ob nadejajoči se upravni funkciji v Savinjski marki, pričakovanja za uresničitev njegovih teženj po teritorializaciji najbolj realna. Poraz na bojnem polju pa je tok dogodkov usmeril drugam. Potem ko sta oba Ulrikova sinova umrla brez potomcev; Friderik leta 1317 in Herman 1322, s čimer so Vovbrški v moški liniji izumrli, je mogočno gospostvo razpadlo. Preko njegovih hčera je posest v Posavinju večinoma prešla na Žovneške, pretežni del koroške dediščine so prevzeli grofje Pfannberški, manjše deleže pa preko ovdovelih žena Friderika in Hermana tudi Aufensteinci in grofje Schaunberški; Hermanova vdova Elizabeta se je namreč leta 1324 poročila s schauberskim grofom Viljemom.⁴⁴

Tako je bil v začetku dvajsetih let 14. stoletja obravnavani posestni kompleks ponovno razdrobljen. Pliberško gospostvo je pripadlo Pfannberškim, guštanjsko in kapelsko, s katerima je grof Herman leta 1317 jamčil jutrnjo svoji ženi Elizabeti, pa je sprva ostalo v njenih rokah.⁴⁵ Posest v Železni Kapli sta Vovbrška že v letih 1320–1321 zastavila gornjegrajskemu opatu, v končni fazi za 250 mark oglejskih pfenigov do poravnave dolga iz letnih dohodkov.⁴⁶ Na ta način je bila zastavljena posest verjetno prosta v nekaj letih, vendar je gospostvo Elizabeta skupaj z novim možem Viljemom Schaunberskim leta 1327 za 500 mark srebra prodala Konradu Aufensteinskemu.⁴⁷ Tudi guštanjsko gospostvo je bilo predmet podobnih poslov; grofica ga je v letih 1325–1329 zastavljala omenjenemu

³⁷ MHDC V, št. 494; Koller-Neumann, *Leben Bamberg*, št. 39.

³⁸ Mravljak, Početki Guštanja, str. 41; UBSt, Erghft. št. 58.

³⁹ Pettenegg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. ccxlvii.

⁴⁰ Jaksch-Wutte, *Erläuterungen* I. 4, str. 160.

⁴¹ Dopsch, Grafen von Heunburg, str. 313–317.

⁴² Dopsch, Grafen von Heunburg, str. 340.

⁴³ Jaksch, *Geschichte Kärntens* II, str. 124, 142; Ravnikar, Posest grofov Vovbrških, str. 31–32.

⁴⁴ MHDC VIII, št. 701.

⁴⁵ MHDC VIII, št. 376.

⁴⁶ Že pred tem dvakrat delno; najprej 10 mark letnih dohodkov iz dotičnega gospostva za preostanek odplačila nekega starejšega dolga, potem dodatni 2 marki letnih dohodkov. Orožen, *Benediktiner-Stift Oberburg*, str. 96–98, prim. MHDC VIII, št. 545, 562 in 589, ki v zadnjem registru zmotno navaja prodajo omenjene posesti.

⁴⁷ MHDC IX, št. 83.

Pečata Ulrika III. Vovbrškega in njegovega sina Hermana (ARS, AS 1063, št. 6732 (1296–VII–14), 6741 (1320–VII–27)).

Aufensteincu.⁴⁸ Tu se stvar nekoliko zaplete; delitev vovbrške dediščine nam namreč zaradi izgube nekaterih ključnih dokumentov ni znana v vseh podrobnostih. Usoda Guštanja je bila v veliki meri odvisna od usode Celja, ki sta ga skupno dedovala Elizabeta in Ulrik Pfannberški in že leta 1323 vsak svoj delež

zastavila Konradu Aufenstainskemu za skupno 500 mark srebra. Izključitev nadvse zainteresiranega Friderika Žovneškega iz teh dogovorov je bila vzrok za fajdo, katere poravnavo je urejalo več aktov, med drugim tudi le posredno izpričani *tailprif* med Ulrikom Pfannberškim in Friderikom Žovneškim, na podlagi katerega je bila – kolikor lahko domnevamo iz poznejših virov – Elizabeta Schaunberška izplačana, njen del Celja pa obljubljen Frideriku, ki je moral v ta namen Aufensteincu izplačati 250 mark srebra, kar se je zgodilo leta 1331.⁴⁹ Delilna pogodba pa je morala vključevati tudi guštanjsko gospostvo, saj se Konrad leta 1333 v dogovoru s Friderikom izrecno sklicuje nanjo tudi v točki, ki govori o Friderikovi izročitvi polovice Guštanja.⁵⁰ Tudi v tem primeru lahko le domnevamo, da je bila Elizabeta izplačana, gospostvo pa sta si Pfannberški in Žovneški razdelila. Verjetno lahko ta dogovor umestimo v čas pred jurjevim 1329, ko se je iztekla Aufensteinčeva zastavna pogodba z Elizabeto; iz leta 1332 se je namreč ohranila listina, s katero je cesar Ludvik potrdil njegov nakup Vovber, Pliberka in Guštanja od Ulrika Pfannberškega, z dne 27. aprila 1329 pa Ulrikova pobotnica Konradu za zajetno vsoto 1500 mark srebra, ki jo je mogoče povezovali s tem nakupom.⁵¹

Če strnem gornje misli, bi lahko vsebino omenjenega *tailprif*-a v delu, ki se nanaša na Celje in Guštanj, z določeno mero verjetnosti rekonstruirali nekako takole: Ulrik Pfannberški in Friderik Žovneški sta Elizabeti Schaunberški izplačala tako njeno dedovano polovico celjskega gospostva kot tudi del njene dote, ki je bil krit z guštanjskim gospostvom. Slednje sta si razdelila, celjsko polovico pa je Friderik odkupil iz Aufensteinčeve zastave. Ta je potem – leta 1329, ko mu je potekla zastavna pravica na guštanjskem gospostvu – odkupil Ulrikov del Guštanja, štiri leta pozneje pa je pridobil še Friderikovega – z zamenjavo za svoje zastavne pravice na delu celjskega gospostva. S tem je bilo Celje v celoti v žovneških rokah, lastnik guštanjskega gospostva pa je postal Konrad Aufensteinski.

Po desetletnem prehodnem obdobju je bil torej ves obravnavani posestni kompleks ponovno združen v rokah ene osebe – Konrada Aufensteinskega. Konrad, tedaj že dolgoletni koroški deželni glavar⁵² in obenem nosilec dednega deželnega maršalata, verjetno najvplivnejši človek na Koroškem svojega

⁴⁹ O tem obširno Krones, *Die Freien von Saneck*, 56 ss, predvsem 65–67.

⁵⁰ CKL, št. 146.

⁵¹ Pettenegg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. cxlviii (= MHDC IX, št. 537); "... *fünfzehnen hundert march silbers der er vns schuldich gewesen ist ... an dem chauf der herscheft die er von vns chauff hat ...*," Pettenegg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. cxxii; pomanjkljiv regist v: MHDC IX, št. 232.

⁵² Domnevno že od leta 1294, Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 50.

⁴⁸ Zastavni listini sta bili izdani v letih 1325 in 1327; prva za 300 mark srebra, druga pa za 450, MHDC VIII, št. 759; MHDC IX, št. 87.

Pečat Konrada Aufensteinskega (ARS, AS 1063, št. 4573 (1334–IX–07)) in relief z njegovo grbovno podobo na cerkvi nekdanjega samostana klaris v Šentvidu (St. Veit) iz leta 1323 (Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 336–337).

časa, je pripadal goriško-tirolski ministerialni rodbini, ki je prav z njim doživela bliskovit vzpon in že v generaciji njegovih vnukov prav tako bliskovit propad. Njegov oče Henrik II. se je od konca šestdesetih let 13. stoletja redno pojavljal v spremstvu vojvode Majnharda II. Goriško-Tirolskega in si v njem v dobrih dveh desetletjih zagotovil ugleden položaj,⁵³ s čimer je sinu tlakoval solidno pot do uspeha. Konradov vložek v svoj vzpon je bila

zvesta in požrtvovalna služba ter uspeh na bojnem polju. Začetek njegovega vzpona na Koroškem je – ironično – predstavljal prav upor deželnega plemstva 1292–1293, ki je "pokopal" Vovbrške; Majnhard mu je za zasluge pri zatrtju te vstaje podelil grad Karlsberg in urad dednega deželnega maršala.⁵⁴ Štiri desetletja po odločilni bitki je Konrad posedoval ne le simbolno nasledstvo svojega nekdanjega nasprotnika – vodilni položaj med koroškim plemstvom – temveč tudi dejansko – večino nekdanj vovbrških gospostev na Koroškem.

Toda čas Goriško-Tirolskih se je iztekal in že takoj ob nastopu Habsburžanov leta 1335 se je položaj Aufensteincev na Koroškem nekoliko zamajal. Ne glede na to, da je obdržal dedni maršalat, vso posest in ugled, se je moral Konrad odpovedati uradu deželnega glavarja, ki ga je utelešal 41 let. V času kratke, vendar intenzivne vladavine Rudolfa IV. sta se Konradova sinova ponovno dokopala do glavarjskih funkcij – Friderik na Koroškem, Konrad pa na Kranjskem – vendar sta jih z udeležbo v zaroti proti vojvodi tudi prav kmalu zapravila.⁵⁵ V ta čas sodi tudi aufensteinska fevdna podredivost Habsburžanom; leta 1361 so bili namreč Friderik s sinovoma in njegov brat Konrad primorani vse svoje alode in cerkvene fevde izročiti vojvodam Rudolfu IV., Frideriku, Albertu in Leopoldu, od katerih so jih prejeli nazaj v fevd.⁵⁶

Odločilni udarec mogočni rodbini pa sta zadala njena zadnja predstavnika, Friderikova sinova, oba imenovana po očetu, v katerih se je razočaranje nad rodbinsko usodo (predvsem izguba visokih upravnih položajev in izguba dediščine po stricu, ki je umrl brez otrok)⁵⁷ stopnjevalo do skrajnih meja in preraslo v oborožen upor proti deželnemu knezu velikih razsežnosti, ki pa se je – drugače kot sedemdeset let pred tem za Vovbrške – končal s takojšnjim in popolnim propadom rodbine. Po dvomesečnem obleganju Pliberka je bilo mesto požgano, okolica opustošena, oba Friderika pa je po končni predaji doletela dosmrtna konfinacija.⁵⁸ Habsburžani so se polastili vse aufensteinske posesti, za kar so leta 1396 končno dobili tudi blagoslov skesanega Friderika (njegov brat je medtem umrl), ki je po 28 letih le prišel na svobodo – očitno za ceno odpovedi vsem zaplenjenim gospostvom in posesti ter vsakršni odškodnini za dolgoletno ujetništvo.⁵⁹

⁵⁴ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 49.

⁵⁵ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 71; Hermann, *Handbuch*, str. 58–59.

⁵⁶ Pettenegg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. ccxvi.

⁵⁷ MHDC X, št. 701; prim. Aelschker, *Geschichte Kärntens*, str. 574.

⁵⁸ MHDC X, št. 729; Hermann, *Handbuch*, str. 71–73; Aelschker, *Geschichte Kärntens*, str. 575; Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 437–438.

⁵⁹ MHDC X, št. 1023.

⁵³ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, str. 49.

Pod Habsburžani je obravnavani posestni kompleks prešel v sklop deželnoknežjih gospostev. O obsegu razdejanja v Pliberku nazorno govori listina, s katero sta vojvodi Albert in Leopold novembra 1370 tržanom podelila mestne pravice. V naraciji se navaja, da je bil trg požgan in opustošen do te mere, da si brez vojvodske pomoči ne bi opomogel.⁶⁰ Zato je bila povsem logično ena prvih nalog, ki so si jih zadali novi lastniki, obnova v bojih opustošenega urbanega zaledja oblastnega in upravnega centra gospostva na pliberškem gradu. Privilegij je bil torej del obnove in utrditve novopridobljenega teritorija, ki je občutno okrepil gospodarski položaj Habsburžanov na Koroškem. Ni jasno, v kolikšni meri so se spremembe dotaknile uprave gospostva. Kot kaže, so se Habsburžani v začetku držali utečenih poti, saj je nekdanji aufensteinski posestni kompleks tudi pod novo upravo ohranjal integriteto vsaj naslednjih nekaj desetletij. Ko je vojvoda Leopold v začetku osemdesetih let 14. stoletja gospostvo zastavil Hugu Devinskemu, je to poleg Pliberka, Guštanja in Zelezne Kaple zajemalo tudi gradove Rebrco, Krnos (Gurnitz) pri Celovcu in Wildenstein ob poti proti Ljubelju.⁶¹ V deželnoknežjih obračunih iz let 1392–1393 se poleg tega omenja tudi nekdanj aufenstein-ska gorninska posest v okolici Maribora.⁶²

Habsburška osvojitve Pliberka je košček v mozaiku in, lahko rečemo, tipičen primer uveljavljanja formalne in realne moči in s tem krepiteve teritorialnih in gospodarskih pozicij z dolgoročnim trendom, usmerjenim k absolutnemu obvladovanju prostora. Čeprav legitimna in *de facto* nikoli osporavana vojvodska oblast nad gospostvom pa ni ostala imuna na politične špekulacije. Iz leta 1415 je namreč dokumentiran zanimiv poskus, katerega nedvomni namen je bil – čeprav morda zamišljen dolgoročno in v upanju na morebitne ugodne razmere – spodkopati to oblast. Dne 2. aprila tega leta je cesar Sigismund v zakulisju koncila v Konstanci Hermanu Celjskemu podelil grad Pliberk skupaj z gospostvom in vsem pripadajočim kot državni fevd, pri čemer se za pravno podlago tej podelitvi navaja dedovanje.⁶³ Ni jasno, kakšne dokumente je ob tej priložnosti Herman predložil cesarju; morda bi se lahko skliceval na dediščino po izumrlih sorodnikih Pfannberških, čeprav vemo, da so ti gospostvo prodali. Podelitev pa tudi s strani njegovega zeta, cesarja Sigismunda ni bila legitimna; kot rečeno, je

bil Pliberk, prvotno vovbrški, pfannberški in aufensteinski alod, od leta 1361 vojvodski in ne državni fevd. Sicer lahko to dejanje postavimo v kontekst naklonjenosti, ki jo je Sigismund v tem času izkazoval Celjskim (v zahvalo) za zajetna denarna posojila. Prav iz dni okoli omenjenega datuma je znanih še nekaj cesarskih podelitev, med katerimi niso vse pravno nesporne.⁶⁴ Zaenkrat tudi ni nobenih dokazov, da bi ta podelitev v praksi stopila v veljavo.⁶⁵

***

Navznoter je pliberško gospostvo kazalo za svoj čas tipično podobo, ki jo je moč pripisati učinkom delovanja fevdalne razdrobljenosti. Če lahko rezultanti silnic na nivoju gospostev ali uradov (obsežnejših posestnih enot, združenih pod okriljem upravnega centra na nekem gradu) v tem primeru nekako od časa vovbrških grofov dalje pripišemo povezovalen značaj, pa so bile tendence na nivoju posameznega gospostva (torej na nivoju le-temu pripadajočih manjših posestnih enot – kmetij ipd.) ravno obratne.

Gospodje so se od vsega začetka pri izvajanju oblasti na svojem ozemlju opirali na ministeriale in vazale, ki so jim v zameno za službo in zvestobo podeljevali posest v fevd. Tako lahko ugotovljamo za večino rodov, ki so vzniknili na ozemlju pliberškega gospostva, ali bili nanj naseljeni (Minnenberški, Pliberški, Guštanjski, Rebrški, Ženeški) pripadnost grofom Vovbrškim in/ali pozneje gospodom Aufensteinskim ter posedovanje njihovih fevdov.⁶⁶ Tovrstna praksa je vodila v postopno drobljenje že tako neskljenjene posesti. Popolnejšo sliko takšnega stanja je mogoče podati za habsburško obdobje. Različne fevdne podelitve, predvsem iz dvajsetih in tridesetih let 15. stoletja, izkazujejo okoli 340 enot fevdne posesti, večinoma označenih kot kmetije (*huba*) ali posestva (*gut*), od tega okvirno 200 na območju pliberškega urada, 90 na območju guštanjskega, 35 na ozemlju kapelskega in 15 na območju urada Crna.⁶⁷ Med fevdniki pliberškega

⁶⁰ MHDC X, št. 729.

⁶¹ Tako natančno je zastavljena posest formulirana v drugi zastavni listini iz leta 1381, Pettenegg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. cclxv.

⁶² Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III.*, str. 59, 103. Del gornine pri Mariboru, ki je sodila v okvir rodbinske alo-dialne posesti, je Friderik Aufensteinski leta 1340 podelil klarisam v Št. Vidu na Koroškem. GZM IV, št. 16.

⁶³ RI XI, št. 1549: "Sigmund belehnt den Gr. Hermann v. Cilly mit der demselben aus einer Erbschaft zugefallenen (Reichs-lehen) Feste Bleiburg (Pley-) in Kärnten."

⁶⁴ CKSL, 1415–VI–11; Klaić, *Zadnji knezi*, str. 41; Golia, *Kronika grofov Celjskih*, str. 97.

⁶⁵ Prim. Štih, *Celjski grofje*, str. 237.

⁶⁶ MHDC III, št. 1452; MHDC IV, št. 2737; Pettenegg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. cclvi, clxxxvi; Mravljak, *Početki Guštanja*, str. 43 ss.

⁶⁷ Navedeni podatki so zgolj okvirni; do potankosti precizna identifikacija zadevnih toponimov v okvirih tega prispevka ni bila izvedljiva. Fevdne podelitve za ozemlje Pliberškega gospostva so deloma objavljene: Chmel, *Geschichte Kaiser Fridreich IV.*, str. 484–494; RKF III 13, št. 262, deloma pa dostopne v obliki prepisov v KLA, AUR: C 2362 (1414–III–26), C 2421 (1427–V–25), C 2420 (1427–VI–5), C 2418 (1427–VI–14), C 2415 (1427–XI–26), C 2404 (1429–I–25), C 3369 (1430–III–25), C 3370 (1430–X–2), C 3372 (1432–I–14), C 3373 (1432–I–16), C 3371 (1432), C 2488 (1433–VII–1), C 257 (1444–I–3), C 2634 (1453–III–7), C

gospodstva je izstopala po poreklu švabska rodbina iz Erolzheima, katere pripadniki so prejkone prišli na Koroško v službi Habsburžanov. Že leta 1368 naletimo na enega izmed njih, Wigoleisa, v družbi s Konradom Aufensteinskim, in sicer mu je slednji za posojeno vsoto denarja zastavil grad Seeburg ob Vrbskem jezeru.⁶⁸ Morda je že v tem času začel pridobivati fevde na ozemlju pliberškega gospodstva, vsekakor pa se je rodbina tu učvrstila v naslednjih desetletjih. Wigoleis je v začetku 15. stoletja imel v fevdu spodnji grad Guštanj in 23 hub v pripadajočem gospodstvu, kar je pozneje prodal Eberhardu Kolniškemu.⁶⁹ Kar 152 kmetij na ozemlju celotnega gospodstva pa je imel v približno istem času v fevdu Henrik z Erolzheima. Ves ta posestni kompleks so imeli leta 1428 skupno v fevdu njegovi dediči Hans z Erolzheima, Ulrik in Konrad Dachauerja ter Tomaž in Ludvik z Rotensteina.⁷⁰ Dve leti pozneje so ga prodali Konradu Kraigu, njegov sin Wolfgang pa leta 1454 Hansu Ungnadu, ki se je desetletje pred tem ustalil na Ženeku (Sonnegg).⁷¹ Občutnejšo fevdno posest na območju gospodstva (nekako ranga 20 kmetij) so posedovali še Guštanjki, Mossrosterji in za njimi Hagni, Weispriacherji ter Obdacherji.⁷²

Ta fevdna posest je predstavljala dobro tretjino (ca. 35%) celotne domnevne agrarne posesti gospodstva. Podatek je potrebno jemati z določeno mero rezerve, saj je ugotavljanje posestnega stanja pliberškega gospodstva v 15. stoletju dokaj težavno. Iz obstoječih obračunov teh podatkov za celotno ozemlje ni mogoče izluščiti, najstarejši ohranjeni urbarji pa datirajo v leto 1524.⁷³ Sicer je v njih najti precej relikto, ki kažejo na to, da so bile prvotne predloge precej starejše (uporaba oglejskih pfenigov in tolmačenje njihove vrednosti z 1½ dunajskega pfeniga kaže na izvor vsaj v prvi polovici 15. stoletja),⁷⁴ vendar sprememb v posestnem stanju (na sumarni ravni) ni mogoče izključiti, v nekem omejenem obsegu pa so celo zelo verjetne. Kljub vsemu se moramo ob pomanjkanju ustreznih virov zateči k retrogradni projekciji približno stoletje mlajšega stanja.⁷⁵ Tedaj

je pliberško gospodstvo obsegalo 615 hub: 264 v uradu Pliberk, 55 v uradu Železna Kapla, 160 v guštanjskem in 136 v črnjanskem uradu. K temu je treba prišteti še po osem mlinov in tavern. S približno tolikšnim obsegom posesti, seveda s pridržkom, moramo računati tudi v 15. stoletju.

urad	število posestnih enot	
	urbarialne	fevdne
<i>Pliberk</i>	264	200
<i>Guštanj</i>	160	90
<i>Črna</i>	136	15
<i>Železna Kapla</i>	55	35
skupaj	615	340

Tab. 1. Posest gospodstva Pliberk (po fevdni knjigi 1424–1434 in urbarju 1524).

Kot kontrolni vir lahko služi sicer zelo skrbna cenitev donosa iz leta 1491, narejena na podlagi natančnega popisa posesti pliberškega *schafferamnt*-a, ki pa je tedaj obsegal le ožji urad Pliberk. Popis sta na cesarski ukaz izvedla celjski glavar Andrej Hochenwarter in oskrbnik ljubljanskega škofijskega gospodstva Hans Kastner, in sicer v zvezi z zakupom Friderika Lambergerja. Cenitev naj bi služila državni administraciji kot orientacija pri določanju nadaljnjih zakupnih pogojev.⁷⁶ Njena pooblaščenca sta poleg ostalega (desetin, odvetščine, ...) naštel 223 hub, od tega kar 110 opustelih, vendar le 42 popolnoma, medtem ko je bilo ostalih 68 obdelovanih. Zgolj sumarno obravnavani guštanjki urad je obsegal 141 hub, od katerih je bilo 22 pravih in 33 obdelovanih pustot. Te številke so v povprečju za okoli 15% nižje od tistih iz zgodnjega 16. stoletja.

Razen tega je gospodstvo posedovalo tudi dva dislocirana posetna sklopa. Prvi – v okolici Krnosa – je precej vprašljiv, saj se poleg gradu (katerega oskrbnik je redno prejemal letno plačo iz pliberškega urada) in pristave (za katero so se stroški adaptacije leta 1392 krili iz istega vira) v obračunih ne omenja praktično nič.⁷⁷ Pač pa je nekoliko bolj oprijemljiv drugi posestni sklop v okolici Maribora. Tam je pliberškemu gospodstvu pripadalo nekaj gorskoprvnih vinogradov (z letnim donosom 75 veder vina) in 9 cenualnih enot.⁷⁸ Zаметki te posesti segajo v prvo tretjino 14. stoletja, ko je mariborske vinograde načrtno kupoval Konrad Aufen-

2626 (1454–II–5), C 2689 (1457–III–29), C 2726 (1461–II–4), C 2709 (1462–XII–24).

⁶⁸ Pettenegg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. cclx.

⁶⁹ Chmel, *Geschichte Kaiser Fridreich IV.*, str. 484.

⁷⁰ Chmel, *Geschichte Kaiser Fridreich IV.*, str. 487.

⁷¹ Fräss-Ehrfeld, *Geschichte Kärntens*, str. 543.

⁷² Chmel, *Geschichte Kaiser Fridreich IV.*, str. 485–486, 488–489, 493; KLA, AUR, C 2570 (1444–I–3).

⁷³ Urbar urada Pliberk 1524, KLA, AHS 370/b; urbar urada Železna Kapla 1524, KLA, AHS 396; urbar za urada Guštanj in Črno 1524, StLA, LAA. A. antiquum II, K 48, Stockurbar 30/74 (urbarja sta vezana skupaj; črnjanski se začne na fol. 157').

⁷⁴ Npr. urbar urada Guštanj 1524, StLA, LAA. A. antiquum II, K 48, Stockurbar 30/74, fol. 144'. V cenitvi iz leta 1491 je, denimo, upoštevano od 60-ih let dalje veljavno razmerje 1 : 2 (KLA, AHS 682 J, fol. 2').

⁷⁵ Pri tem so iz obravnave izključene kajže kot rezultat mlajše kolonizacije, nasprotno pa so pustote upoštewane kot običajne naseljene hube.

⁷⁶ KLA, AHS 682 J, fol. 1.

⁷⁷ Prim. spodaj, op. 135.

⁷⁸ Obračuni zgolj sumarno navajajo znesek cenualnih dajatev (HKA, HS 107, fol. 30, 74'), ki pa se do pfeniga natančno sklada s seštevkom dajatev *'des zinsgelt zu Marchburg'* v pliberškem urbarju iz l. 1524; le-ta navaja devet cenualnih obveznikov. (KLA, AHS 370/b, fol. 257). Vir iz leta 1572 navaja za mariborsko posest 14 podložniških kupnoprvnih pogodb. Posch, *Verkaufrechtungen*, str. 476.

steinski in za prevoz vina na svoja koroška posestva od kralja Friderika Lepega prejel celo oprostitev plačila mitnine.⁷⁹

II.

Uprava in poslovanje gospostva ob koncu 14. in v 15. stoletju

V upravnem oziru je bilo pliberško gospostvo kot ena izmed deželno knežjih domen podrejeno deželni finančni upravi. Vse do Maksimilijanovih upravnih reform ob koncu 15. stoletja so Habsburžani svoj centralni upravni aparat v dednih deželah gradili na temeljih upravnega sistema v Avstriji, kjer so v sedemdesetih letih 13. stoletja najprej vzpostavili neposredno lastno upravo. S postopnim priključevanjem ostalih dežel so njihove upravne organe podredili avstrijskim, s čimer so slednji spontano preraščali v centralne. Ta proces je – vsaj kar zadeva finančno upravo – privedel do neenotne in dokaj zapletene upravne strukture.⁸⁰

Hubni mojster (*hubmeister*), ki so ga Habsburžani ob prihodu v Avstrijo postavili na čelo uprave deželno knežjih gospostev, je v 14. stoletju prerasel v najvišji deželni finančni organ, ob koncu stoletja pa se je znašel tudi na čelu finančne uprave dednih dežel.⁸¹ Takrat so mu bili neposredno s svojimi uradi (oz. posestjo) podrejeni tako lokalni oficiali v Avstriji kot tudi nadzorniki deželno knežje posesti oziroma vrhovni finančni uradniki Štajerske (deželni pisar), Kranjske in Koroške (vicedom) ter Tirolske (vrhovni oficial).⁸² Hkrati je imel posreden nadzor tudi nad lokalnimi oficiali oz. oskrbniki deželno knežjih gospostev v omenjenih deželah; del pristojnosti nad njimi je namreč ostal pridržan regionalnim finančnim uradom. S tem je prišlo v notranjeavstrijskih deželah do izoblikovanja tristopenjske

finančne uprave, medtem ko je Avstrija ohranila prvotni dve stopnji.

Kljub izločitvi deželne oz. centralne uprave izpod okrilja dvora je na področju financ še v 15. stoletju opaziti močan vpliv dvornih uradnikov. Instrukcija iz leta 1392 npr. postavlja v neposredno pristojnost dvornega mojstra (*magister curiae, Hofmeister*) upravljanje s prihodki od t. i. židovskega regala ter sodnih glob, v veliki meri pa mu prepušča tudi nadzor nad poslovanjem hubnega mojstra; med drugim mu nalaga prisotnost pri polaganju obračunov deželno knežjih uradov, kot njegova namestnika pa določa gozdnega (*vorstmeister*) oz. komornega mojstra (*kammermeister*).⁸³ Tudi v 15. stoletju se dvorni uradniki pojavljajo (poleg dvornega in komornega mojstra še kancler in komorni pisar, *notarius curiae/kammerschreiber*) v vlogi članov obračunskih komisij.⁸⁴

Na Koroškem je osrednje mesto v finančni upravi pripadalo vicedomu. Zdi se, da je bilo – malenkost drugače kot na Kranjskem, kjer je vicedom hkrati neposredno upravljal z enim od zemljiških uradov⁸⁵ – njegovo delovanje v vlogi vrhovnega finančnega organa v deželi osredotočeno na dvoje; v prvi vrsti na nadzor poslovanja oskrbnikov deželno knežjih domen in posredovanje pri denarnih transferih v deželno knežjo blagajno. To se v praksi zrcali v letnih obračunih, ki jih je vicedom polagal centralnim finančnim oblastem. Deželni knez se je posluževal različnih možnosti izkoriščanja in transfera dobičkov od svojih posesti, med drugim tudi posredovanja vicedoma. Tako je denimo koroški vicedom Mihael z Arnfelsa prejel od pliberškega oskrbnika v letih 1391–1392 723 funtov dunajskih pfenigov, leta 1393 pa 200 funtov.⁸⁶ Vicedom je reguliral poslovanje deželno knežjih oskrbnikov tudi z neposrednimi ukazi, ki so zadevali na primer oskrbovanje kraljevega spremstva s krmo (ovsom)⁸⁷ ali letno taksacijo žitnih cen.⁸⁸ Potrditev za to najdemo tudi v regulativnih virih. Mirovna pogodba med Friderikom III. in njegovim bratom Albertom z dne 30. marca 1443 med drugim določa izdajo ukaza kranjskemu in koroškemu vicedomu ter štajerskemu deželnemu pisarju kot *öbristen amptleuten* za prevzem celotnega deželno knežjega dohodka v teh deželah in njim priključenih gospostvih. Hkrati s tem nalaga vsem upravnikom uradov oddajo deželno knežjih

⁷⁹ Petteg, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. lvi, lxxvi, lxxix, lxxxiv (prve tri listine = GZM III, št. 48, 63, 67).

⁸⁰ Postopna izgradnja se zrcali v habsburških centralnih računskih knjigah: v dvajsetih letih 14. stoletja so obračunani zgoj avstrijski in štajerski uradi, sredi tridesetih se v računski knjigi prvič pojavi koroški vicedomski urad, v devetdesetih pa tudi že kranjski in tirolski uradi. Chmel, *Österreichische Finanzgeschichte I*, str. 28–49; *ibid.* II/2, str. 203–59; *ibid.* II/3, št. lxxiii, str. 438. Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III.*, pregled obračunanih uradov na str. 15–16, glede Tirolske prim. tudi str. 21 in 122, op. 1 k št. 77.

⁸¹ Schalk, *Quellenbeiträge*, str. 433–435 in pril. 1–3, str. 441–443; Dopsch, *Geschichte der Finanzverwaltung*, str. 336–340; Lackner, *Finanzwesen der Herzoge*, str. 297–298; Droegge, *Ausbildung der Finanzverwaltung*, str. 338–340.

⁸² O Tirolski so mnenja deljena. Podelitev urada hubnega mojstra Ulriku Zinku iz l. 1392, kjer se prvič omenjajo kompetence tega urada nad notranjeavstrijskimi oficiali, Tirolske sicer ne omenja, nasprotno pa najdemo v računski knjigi tega uradnika iz istega obdobja mdr. tudi obračun Nikolaja Vintlerja, tirolskega vrhovnega finančnega officiala. Prim. zgoraj, op. 80; Mayer, *Tirolische Finanzverwaltung*, str. 121 ss.

⁸³ Schwind-Dopsch, *Ausgewählte Urkunden*, št. 145.

⁸⁴ GZL IX, št. 61, str. 1; ARS, AS 1, šk. 101 (ex TLA, U 275/1), *Obračuni deželno knežjih uradov na Kranjskem 1436–1439*, fol. 1 (komorni pisar Bernard Fuxperger je naveden brez naziva).

⁸⁵ Kranjski vicedomski urad je namreč v nasprotju s koroškim vključeval obsežno zemljiško posest ljubljanskega gospostva, gl. Bizjak, *Ratio facta est*, str. 126, 140 ss.

⁸⁶ Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III.*, str. 77, 126.

⁸⁷ RF III, št. 5920.

⁸⁸ RF III, št. 4502.

Item bezaeren des pöchmiger Anrechnung von dem Amt zu Gütern =
Item von reichnechten des vierzehnhundertisten und zwaun-
zwaunzigsten Jars, vna auff reichnechten des vierzehnhun-
dertisten, vnd dreyvundmanzigsten Jars Quabz et Dup²

Propta zinsffening

Item zinsffening mitfamp dez aril vnd von dem Stampf
xij E iij s viij d
Item Steuer lxvij E d

**Summa huius lxvjo E
iij s viij d**

Item so beimgend die alim, Fecht xx E iij s viij d ob

**Summa alles Innein dez pfening
E E viij s xvij d ob**

Propta des Betraids

Item	maiz von zinsen	ij	ant	j	anffel
Item	Focher	viij	ant	j	verzel
Item	anffhad	j	ant		verzel
Item	haben	ij	xx ant	ij	verzel

Reporta dez pfening

Item	Buechhut von Güntersalch	xx	E d
Item	dem Schaffz hat er geben	lxvviij	E v s xvij d ob
Item	abgeng von viij Jaren	xij	s viij d
Item	abgeng von des Obergenhuben	v	s x d
Item	hengnuos von notdurft wegen massers	vij	s x d

**Summa alles aufgebens dez pfening
E E viij s xvij d ob**

Obračun urada Guštanj za leto 1422 (HKA, HS 107, fol. 24').

dohodkov in obenem prisego vicedomu oz. dežel-nemu pisarju.⁸⁹ Predvsem v tem smislu si je treba predstavljati vlogo koroškega vicedoma kot osred-njega deželnega finančnega organa.⁹⁰ Drugi pol

vicedomovega delovanja so predstavljali upravljanje z dohodki od regalij (mitnine, mostnine, "indus-trijski" obrati, ki so izkoriščali vodno silo, deželnska sodišča, mestni davek, ...), skrb za nakup in odkup

⁸⁹ Obj.: Kurz, *Friedrich der Vierte* I, str. 255, pril. vi; reg.: RKF III 12, št. 132.

⁹⁰ Dejansko pristojnosti vicedoma niso povsem primerljive s kompetencami avstrijskega hubnega mojstra (kot deželnega,

ne centralnega uradnika!), ki je, denimo, sprva res še "nach rat und wissen" dvornega mojstra, kasneje pa samostojno nastavljal in odstavljaj upravnike deželnoknežjih uradov. Schwind-Dopsch, *Ausgewälte Urkunden*, št. 145, 200.

deželnoknežje posesti, izterjavo zaostalih obveznosti podložnikov oz. zakupnikov, reševanje posestnih in drugih sporov med deželnoknežjimi podložniki; nadzorovanje deželnoknežjih mest in trgov ter trgovine nasploh in zaščita cerkev ter samostanov pod deželnoknežjim patronatom.⁹¹

Sama upravna struktura pliberškega gospostva je bila v obravnavanem času izredno razčlenjena. V dvajsetih letih 15. stoletja je bila gospodarska uprava že povsem ločena od politično-vojaške uprave gradov. Medtem ko je po prehodu pod neposredno habsburško upravo v začetku devetdesetih let 14. stoletja gospostvo vodil oskrbnik pliberškega gradu, ki je o svojem poslovanju tudi polagal obračune, so kasneje te kompetence pripadle pliberškemu oficijalu. Nosil je za sodobno deželnoknežjo uradno terminologijo nekoliko nenavaden naziv – *schaffer*, ki je zaznamoval oskrbnika gospostva. Medtem ko je sprva upravljajal zgolj s pliberškim zemljiškim uradom, je najkasneje v dvajsetih letih 15. stoletja predstavljal nekakšen centralni finančni organ za deželnoknežjo posest v okolici Pliberka. V tem oziru so mu bili podrejeni tako lokalni oficiali (guštanjski, kapelski in črnjanski) kot tudi mestni oziroma trški sodniki vseh treh urbanih naselij (Pliberka, Guštanja in Železne Kaple).⁹² V njegovo blagajno so se torej stekali prihodki iz celotnega gospostva, s katerimi je razpolagal v skladu z navodili vicedoma oziroma neposredno deželnega kneza.⁹³

Sprva je bila obravnavana posest podrejena neposredni upravi in nadzoru deželnoknežjega oskrbnika v Pliberku. Vendar v okviru dinamične habsburške gospodarske politike to nikakor ni bilo mišljeno kot trajna rešitev. Fleksibilna uprava deželnoknežjih domen s plačanimi uradniki je imela to prednost (in vsaj delno tudi namen), da je v primeru finančnih težav lahko zelo hitro izpraznila posamezna gospostva upnikom, ki so jih v zameno za zajetna posojila prejeli v zastavo. To se je že leta 1380 zgodilo s pliberškim gospostvom, ki ga je vojvoda Albert za 4000 funtov dunajskih pfenigov zastavil Hugu Devinskemu.⁹⁴ Že naslednje leto je Hugo s še večjim posojilom 9000 funtov oskrbel vojvodo Leopolda za potrebe vojskovanja v treviški marki, za kar mu je ta zastavil v dosmrtni užitek celoten pliberški teritorij: grad in gospostvo Pliberk, gradove Krnos, Guštanj, Wildenstein, in Rebrco ter trg in dolino v Kapli, *als si von den Aufensteinern an in kommen ist*.⁹⁵ Ta formulacija je bila sicer točna,

vendar proti pričakovanju ni zaznamovala povsem neokrnjenega gospostva. Še v času Aufensteinov je imel Nikolaj Muttlein v zastavi manjši del posesti, in sicer hube v okolici Guštanja z letnim donosom v višini 17 mark. Omenjeno je Devinski leta 1385 odkupil od Petra Windischgrätza in prejel od vojvode Leopolda v nadaljnjo zastavo.⁹⁶

Po njegovi smrti je zastava zapadla in gospostvo je spet prešlo pod neposredno komorno upravo.⁹⁷ V letih 1390–1392 je z njim upravljajal oskrbnik Nikolaj Muttlein med 1392 in 1393 pa Rudolf Perneški.⁹⁸ Podobno usodo je gospostvo doživljalo v 15. stoletju. Neposredno podrejenost fiskusu – naslednji omembi pliberških oskrbnikov sta iz let 1408⁹⁹ in 1431, ko je bil urad podeljen Burkartu z Weispriacha¹⁰⁰ – so občasno prekinjale različne zastave, zgoščeno predvsem v tridesetih, štiridesetih, petdesetih in šestdesetih letih, ko je pliberško gospostvo skoraj izključno služilo reševanju finančnih zagat deželnega kneza. V letih 1434–1445 je na račun zastavljenih 6000 dukatov dohodka od gospostva užival Hugo iz rodu gradiščanov iz Lienza. Za razliko od predhodne prakse je vojvoda Friderik IV. tokrat zastavil fiksno določeno rento pliberškega *schafferramt*-a z vso trenutno pripadajočo zemljiško posestjo, in sicer 400 dukatov letno (100 na vsake kvarte), medtem ko je vsa uprava gospostva ostala v deželnoknežjih rokah.¹⁰¹ Še istega leta je Hugo ponovno kreditiral Habsburžane, tokrat v višini 12.000 dukatov, za kar sta mu oba Friderika zastavila še grad in oskrbništvo Pliberk, rento iz *schafferramt*-a pa sta povečala na letno 800 dukatov.¹⁰² S tem je celo gospostvo prešlo pod Hugovo upravo. Ta zadnji dolg so Habsburžani poravnali pred letom 1444, ko je grad in gospostvo za šest let prejel v zastavo Konrad Pesniški za posojenih 2500 dukatov. Zastava je vključevala tudi letno plačo za "varovanje gradov" (*burghut*).¹⁰³ Že januarja 1445 pa se je bil Hugo Lienški zaradi hudodelstev, ki jih storil na deželnoknežjih in bamberških posestih na Koroškem primoran odpovedati tudi letni renti 400 dukatov in

⁹⁶ HHStA, AUR, 1385–IX–13.

⁹⁷ Z izjemo pod drugačnimi pogoji zastavljenih omenjenih nekaj hub okoli Guštanja. Te je od Hugovih dedičev odkupil Janez Loški, vojvoda Albert pa mu jih je v prvi polovici 90-ih podelil v dosmrtni užitek (nedatiran koncept (?) na papirju, priložen listini HHStA, AUR, 1385–IX–13).

⁹⁸ Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III.*, str. 57–59, 102; MHDC X, št. 993. Prvi se omenja zgolj kot Mutlein, pri čemer Lackner sklepa na Hermana Muttla, okoli l. 1400 vazala šentpavelskega samostana (prav tam, str. 58, op. 3). Verjetneje gre za Nikolaja Muttleina, ki je v zadnji tretjini 14. stoletja imel v zastavi manjšo posest v okolici Guštanja, gl. zgoraj besedilo, ki se navezuje na op. 96.

⁹⁹ Schroll, *Urkunden-Regesten Eberndorf*, št. xliv.

¹⁰⁰ MHDC XI, št. 112.

¹⁰¹ KLA, AUR, C 2473 (1434–VII–15/1), regest v: MHDC XI, št. 137 in Hugov reverz KLA, AUR, C 2472 (1434–VII–15/2).

¹⁰² MHDC XI, št. 132.

¹⁰³ MHDC XI, št. 214.

⁹¹ Webernig, *Landeshauptmannschaft*, passim, predvsem str. 148–171 in 174–177. Prim. tudi opis pristojnosti kranjskega vicedoma v: Žontar, *Kranjski deželni vicedom*, str. 302–12 in isti, *Volbenk Schwarz*, str. 28–29.

⁹² HKA, HS 107, fol. 29', 75.

⁹³ E.g. RF III, št. 4502, 4706, 4705, 4873, 5920.

⁹⁴ HHStA, AUR, 1380–II–3.

⁹⁵ Pettenev, *Urkunden-Buch Aufenstein*, št. cclxv. Prim. Kos, *Iz zgodovine Devinskih gospodov*, str. 124, 130.

vračilu prvega posojila.¹⁰⁴ Po poteku zastave Pesniškega leta 1450 je prešel celoten posestni kompleks ponovno pod neposredno deželno knežjo upravo, a ga je že leta 1452 cesar Friderik III. zastavil svoji soprogi Eleonori Portugalski, skupaj z nekaterimi drugimi dohodki, kot jamstvo za njeno doto. Zastava se je resda glasila na grad in mesto Pliberk, vendar glede na visoke zneske (skupaj s pordenonskim gospostvom skoraj 2000 dukatov letne rente) lahko sklepamo, da je šlo v resnici za celotno gospostvo, ki je s tem prešlo pod cesaričino upravo; ta je doživljenjsko neomejeno razpolagala z dohodki ter nastavljala in odstavljala pristojne uradnike.¹⁰⁵ Ni povsem jasno zakaj, vendar je normalno poslovanje pod okriljem deželno knežje uprave ponovno dokumentirano že slabi dve leti pred njeno smrtjo, točneje januarja 1466, in je nemoteno trajalo vsaj do začetka sedemdesetih, morda pa celo do konca osemdesetih let 15. stoletja.

Ohranjeni viri nudijo dober vpogled v upravo in poslovanje gospostva prav v letih med 1466 in 1470. V tem času je bilo oskrbnništvo na Pliberku v rokah Henrika Himmelbergerja, pod čigar pristojnost je sodil tudi urad Črna. Mesto guštanskega oskrbnika je zasedal Wiltpolt Plastinger, upravnik urada v Železni Kapli je bil Wolfgang Hagn, medtem ko je pliberški *schafferamnt* vodil Andrej Glogawer. Slednjemu kot glavnemu finančnemu uradniku v gospostvu je deželni knez izdajal večino ukazov, povezanih z denarnimi izplačili. Tako je denimo Glogawer januarja 1466 izplačal oskrbniku Himmelbergerju 200 funtov dunajskih pfenigov, februarja izdal istemu 24 viertlov ovs, oktobra pa z njegovo vednostjo izplačal 20 funtov za vzdrževalna gradbena dela na gradu; sicer je Friderik III. leta 1469 ukazal oskrbniku Himmelbergerju, naj vzdrževalna dela na gradu vključno z izplačili obrtnikom krije iz rent svojega urada.¹⁰⁶ Iz januarja 1467 datira ukaz, naj koroškemu deželnemu upravitelju Sigmundu Kreuzerju iz svojega urada do preklica odvaja po dva soda vina na leto.¹⁰⁷ Podobno je Friderik III. *schaffër*-ju izdajal pobotnice za zneske, ki si jih je slednji z njegovim dovoljenjem sam izplačeval iz dohodkov urada: 100 dukatov maja 1467, 260 funtov februarja 1468 in 160 dukatov septembra istega leta.¹⁰⁸ Občasno so prispeli ukazi za manjša denarna izplačila tudi na guštanskega oskrbnika in uradnika v Železni Kapli,¹⁰⁹ medtem

ko si je pliberški oskrbnik lahko sam izplačeval od deželnega kneza odobrene zneske iz črnjanskega urada, denimo 40 dukatov januarja in 200 dukatov oktobra 1466.¹¹⁰ Maja 1478 mu je Friderik III. naročil, naj iz rent tega urada krije stroške za izgradnjo obrambnega jarka okoli Pliberka.¹¹¹ Nad vse zanimiv je Friderikov ukaz koroškemu vicedomu Jakobu z Ernaua iz maja 1466, naj *schaffër*-ju Glogawerju posreduje letno taksacijo žitnih cen, ki naj jih ta upošteva v letnem obračunu.¹¹² Žitne cene je namreč (domnevno na podlagi vsakokratnih razmer na trgu) enkrat letno določala centralna administracija.¹¹³ Prav tako preko vicedoma je bila februarja 1470 izdana zahteva *schaffër*-ju za pošiljko krmilnega ovs, Maksimilijanovemu spremstvu.¹¹⁴

Henrik Himmelberger je bil na položaju pliberškega oskrbnika do septembra 1480,¹¹⁵ potem pa ga je zamenjal Jurij s Schwanburga, ki je to funkcijo opravljal vsaj še leta 1483, kot *schaffër* pa se takrat omenja Nikolaj Arnsteiner.¹¹⁶ Guštanj je v letih 1476–1478 oskrboval Sebastijan Spannsteiner,¹¹⁷ 1481 pa na tem mestu zasledimo Krištofa Lambergerja.¹¹⁸ Urad v Železni Kapli je Friderik III. leta 1478 podelil tržaškemu glavarju Nikolaju Ravbarju, ki pa ga ni upravljal osebno, temveč ga je na cesarjevo priporočilo prepustil v upravo dotedanjemu upravniku Wolfgangu Hagnu.¹¹⁹ Sicer je iz obdobja do konca osemdesetih let 15. stoletja znan enoletni zakup guštanskega urada (1479),¹²⁰ in nekoliko dolgotrajnejši (vsaj med leti 1483–1487) zakup urada Črna,¹²¹ v devetdesetih (1490–1494) pa je imel nekoliko okrnjen pliberški *schafferamnt* skupaj z guštanskim gradom, kot že rečeno, v zakupu Friderik Lamberger,¹²² zgolj pliberški grad skupaj s prejemki za grajsko stražo pa že leta 1489 Rajnpreht z Rajhenburga.¹²³ Slednji je pozneje, od leta 1495 dalje zasedal mesto pliberškega oskrbnika, kjer ga je leta 1500 zamenjal Hans Ungnad.¹²⁴

110 RF III, št. 4362, 4705.

111 Chmel, *Actenstücke und Briefe*, št. mxcvi.

112 RF III, št. 4502.

113 Prim. Bizjak, *Ratio facta est*, str. 100.

114 RF III, št. 5920.

115 Chmel, *Urkundliches zur Geschichte K. Fridrichs*, št. 50; Chmel, *Monumenta Habsburgica*, št. 259; Chmel, *Actenstücke und Briefe*, št. mxc, mxciv, mxcv, mxcvii, mcxiii, mcxix, mcxx, mcxlv; MHDC XI, št. 494, 531.

116 MHDC XI, št. 531; Schroll, *Urkunden-Regesten Eberndorf*, št. xcvi, xcix.

117 RF III, št. 7052; Chmel, *Actenstücke und Briefe*, št. mlvii.

118 Göth, *Urkunden-Regesten*, št. 739.

119 Chmel, *Actenstücke und Briefe*, št. mlxxx.

120 RF III, št. 7336.

121 Göth, *Urkunden-Regesten*, št. 807.

122 HHStA, HS B 532, fol. 49'–50', 212–214. Že leto prej se omenja kot Guštanski oskrbnik, Göth, *Urkunden-Regesten*, št. 859.

123 MHDC XI, št. 616.

124 RKM 3, št. 10699.

104 RF III, št. 1895. Prim. Trotter, *Burggrafen von Lienz*, str. 78.

105 Chmel, *Materialien* II, št. xxii; RKF III 13, št. 247. Glede določil o upravi in izkoriščanju prejetih uradov prim. ukaz glavarju Portenaua, ki je tudi sodil v sklop zastavljene posesti. Valentinelli, *Diplomatarium Portusnaonense*, št. 225.

106 RF III, št. 4363, 4372, 4706, 5875.

107 RF III, št. 4873.

108 RF III, št. 5022, 5344, 5466.

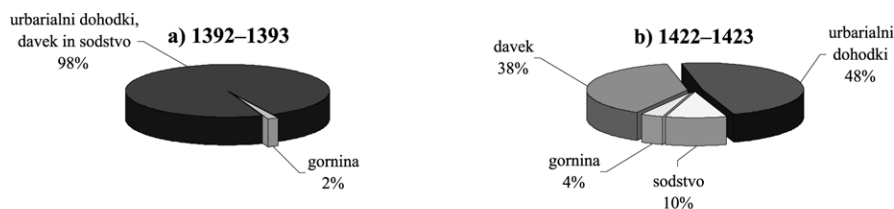
109 RF III, št. 4397, 4361, 4587.

* * *

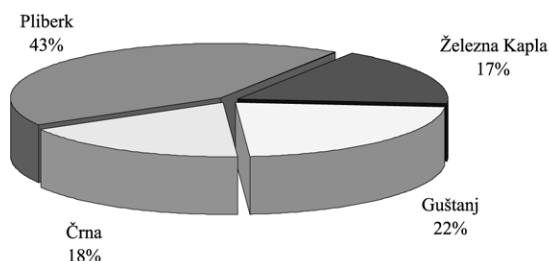
V naslednjih vrsticah sledi prikaz osnovnih gospodarskih karakteristik pliberskega gospostva, kot jih je mogoče izluščiti iz ohranjenih letnih obračunov. Prikaz je zasnovan v knjigovodskem slogu: prihodki – izdatki – bilanca, ki omogoča podroben vpogled v poslovanje in donos gospostva.

Glavni steber gospodarske dejavnosti gospostva je predstavljala agrarna proizvodnja, ki je v dvajsetih letih 15. stoletja s 439 funti (lb) dunajskih pfenigov (d) letno dosegala 52% celotnega prihodka. Od tega je večji del (301½ lb oz. dobri dve tretjini) odpadel na cenualne dajatve, približno četrtina (106½ lb) na malo pravdo, 31 lb pa so prinašali gorninski vinogradi v okolici Maribora. Davek, ki so ga pobirali od agrarne in urbane posesti, je letno v povprečju nanesel 324 lb ali 38% celotnega prihodka, dohodki od mestnih oz. trških sodišč pa so v obeh

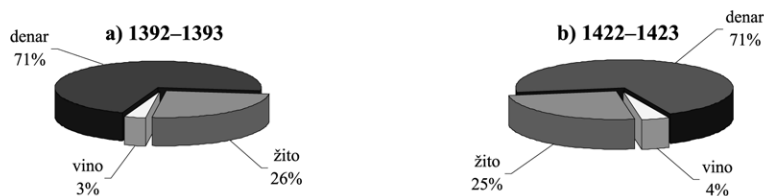
dokumentiranih letih znašali povprečno okoli 80 lb. Povprečno je skupni letni prihodek torej znašal 843 lb. Na sumarni ravni kažeta povsem primerljivo sliko obračuna z začetka devetdesetih let 14. stoletja, ki pa sta v nekaterih segmentih koncipirana precej bolj sumarno (v enotni postavki navajata cenzus, davek in dohodke od sodišč), tako da podrobnejša primerjava ni mogoča. Edino, kar izstopa, so neobičajno visoki prihodki od sodnih glob, ki v povprečju znašajo letno kar 76 lb.¹²⁵ Ti dohodki so pozneje pripadli oskrbniku gradu, kot kažeta obračuna za Železno Kaplo iz let 1422 in 1423¹²⁶ in kot je to izpričano že za čas pred letom 1391; tedaj je namreč deželni knez Rudolfu Perneškemu povečal plačilo za *purchut* na 200 lb, ker mu je odvzel dohodke od sodnih glob.¹²⁷ Spremembo v začetku 15. stoletja najlaže povezujemo s prenosom finančno-upravnih pristojnosti na pliberskega oficijala, pri čemer je treba ponovno podelitev dohodkov od

Prihodkovni viri koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1392–1423.

Delež prihodkov posameznih uradov koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1422–1423.

Struktura prihodka koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1392–1423.

¹²⁵ Dokumentirana sta zneska za obračunski leti 1392 (63 lb 160 d) in 1393 (88 lb 160 d) ter nek ostanek (torej verjetno le del celotnega zneska) iz leta 1391 (47 lb). Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III.*, str. 58.

¹²⁶ "Item vell hat der pfleger genomen," HKA, HS 107, fol. 23, 68'.

¹²⁷ Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III.*, str. 58.

	urad Pliberk		urad Guštanj	
	1422–1423	1491	1422–1423	1491
činž { denar žito	32 lb	88 lb (izguba: 18 lb)	13 lb	30 lb (izguba: 5 lb)
	111 lb	134 lb (izguba: 145 lb)	46 lb	62 lb (izguba: 23 lb)
davek	100 lb	66 lb (izguba: 42 lb)	72 lb	84 lb (izguba: 25 lb)
sodišče	48 lb	54 lb	40 lb	16 lb
seštevek	291 lb	342 lb (izguba: 205 lb)	171 lb	192 lb (izguba: 53 lb)

Tab. 2. Primerjava prihodkov pliberskega in guštanskega urada 1422–1491.

sodnih glob oskrbniku obravnavati kot nekakšno kompenzacijo za izpad plačila, ki je sledil zmanjšanju pooblastil. V dvajsetih letih 15. stoletja so bili ti izdatki skoraj za polovico manjši (100 lb za Pliberk in 20 lb za Guštanj), prihodki od sodnih glob pa so dokumentirani v minimalnem znesku 3½ lb, in sicer zgolj za črnjanski urad.¹²⁸ V tej luči je tudi povprečni skupni letni prihodek s konca 14. stoletja – 911½ lb – povsem primerljiv s tri desetletja mlajšimi podatki.

V nekoliko bolj omejenem obsegu lahko te podatke primerjamo tudi s stanjem ob koncu 15. stoletja, točneje leta 1491. Vendar tedanja cenitev letnih prihodkov omogoča le primerjavo za urada Pliberk in Guštanj, in še to ne v prav vseh kategorijah prihodkov (iz primerjave sta izključeni resda obrobni mala pravda in gornina v okolici Maribora). Primerjava je zgolj ilustrativna, saj so tudi sicer podatki iz obeh obdobj (Tab. 2) le pogojno primerljivi. Čeprav oba vira uporabljata isto valuto, funt dunajskih pfenigov, pa je njegova realna vrednost v slabega tri četrt stoletja precej padla, in sicer z okoli 1,31 dukata na okoli 0,72, ali za 55%.¹²⁹ To dejstvo ni enakomerno vplivalo na vse kategorije prihodkov; določene urbarialne dajatve so namreč ne glede na dejansko stanje ohranjale nominalne vrednosti. Nasprotno pa so se na spremembe zelo dinamično odzivale cene žit, ki so posledično (vendar ne izključno na ta račun) narasle – po zelo grobi oceni na približno dvakratne vrednosti.¹³⁰ K temu je treba dodati dejstvo, da za dvajseta leta 15. stoletja ne poznamo natančnega števila hub v obeh uradih in končno, da je tudi ocena vrednosti žitnih prihodkov za leto 1491 zelo približna.¹³¹ Na splošno lahko opazamo bolj ali manj občuten porast v vseh

kategorijah, z izjemo guštanskega sodišča, ki pa je bilo zaradi turških in ogrskih požigov trga oproščeno delnega plačila letnih dajatev.¹³² Sploh je porast v guštanskem uradu precej manjši kot v pliberskem, čemur zaenkrat še ni mogoče najti ustrezne razlage. Izguba (v oklepajih) gre na račun opustelih hub, pri čemer je treba pojasniti, da je s tem vsaj deloma povezan porast denarnih prihodkov. Služnosti obdelanih pustot so bile namreč (sicer znižane) naložene izključno v denarju.

Strukturno so denarni prihodki daleč prevladovali nad naturalnimi: s 648 lb ob koncu 14. stoletja oziroma 593½ lb v letih 1422–1423 so predstavljali 71% celote. Vrednost žitnega donosa (233½ oz. 213 lb) se je gibala okoli četrte vseh letnih prihodkov, medtem ko je bil delež pridelanega vina le 3–4% (30 oz. 36 lb). V razmeroma kratkem, tridesetletnem obdobju ni opaziti nobenih znakov, ki bi kazali na spreminjanje deleža med naturalno in denarno oddajo.

Prispevek posameznih uradov k skupnemu prihodku gospostva je bil večinoma sorazmeren z njihovim obsegom. Na pliberski urad s 359 lb je odpadlo 43% (delež mariborske posesti, obračunane v okviru tega urada, je bil z 41 lb slabih 5%), na guštanskega s 188 lb 22%, na črnjanskega s 150 lb 18% in na urad v Železni Kapli z letnim prihodkom 146 lb 17%. Povprečni donos na gospodarsko enoto (hubo) se je v Pliberku, Guštanju in Črni gibal med 219 d ter 278 d.¹³³ Od tega je odstopal le urad Železna Kapla s 450 d na hubo, kjer je sicer določen delež dohodka prinašala odvetščina od posesti, pripadajoče kapitlju v Dobrli vasi,¹³⁴ vendar bi precejšnja razlika utegnila kazati na spremembe v posestnem stanju v času, ki ločuje nastanek ohranjenih obračunov od nastanka urbarja; gornji izračuni namreč zaradi omenjene nesočasnosti virov, na katerih temeljijo, niso pretirano verodostojni in so navedeni zgolj informativno.

Izdatki gospostva so v obravnavanem obdobju znašali okroglo 240 lb (v l. 1392–1393 v povprečju 239, v l. 1422–1423 pa dobrih 242 lb). Pretežni del,

¹²⁸ HKA, HS 107, fol. 24', 25', 30', 70', 76.

¹²⁹ Bizjak, *Ratio facta est*, str. 96–97.

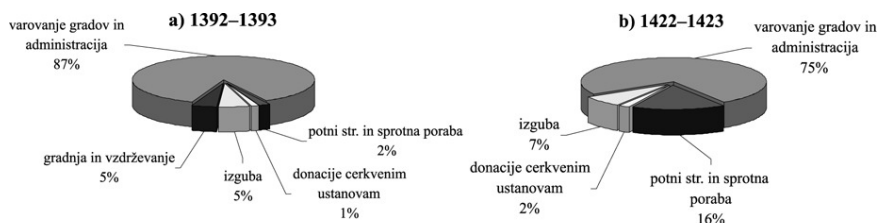
¹³⁰ Bizjak, *Ratio facta est*, diagram na str. 103 za nekatera ozemlja na Kranjskem in Spodnještajerskem.

¹³¹ Ob pomanjkanju ustrežnejših podatkov so uporabljene cene žit, dokumentirane na ozemlju gospostva Škofja Loka leta 1490 (Bizjak, *Ratio facta est*, str. 268, tab. 51), za prostornino pliberskega kaščenega *vierling*-a pa je upoštevana najnižja med vrednostmi iz leta 1543, ki jih navaja Vilfan za pliberski mestni *vierling*, Vilfan, *Die Kärntner und Krainer Städtischen Getreidmaße*, str. 272 (glede na cenitev iz 1491 je bil kaščni *vierling* nekoliko manjši od mestnega, KLA, AHS 682 J, fol. 3').

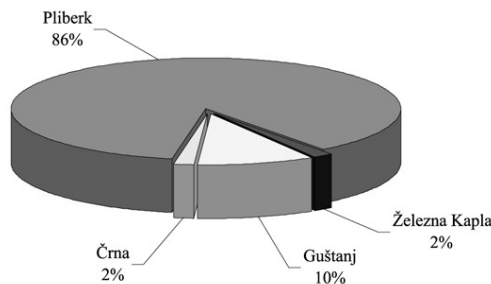
¹³² KLA, AHS 682 J, fol. 2.

¹³³ V pliberskem uradu 278 ^d/_{hubo}, v črnjanskem 263 ^d/_{hubo} in v guštanskem 219 ^d/_{hubo}.

¹³⁴ KLA, AHS 396, fol. 182'.

Vrste izdatkov koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1392–1423.

Delež izdatkov posameznih uradov koroškega deželnoknežjega gospostva Pliberk 1422–1423.

144 lb ali 75%, je odpadel na varovanje gradov in z njim povezano upravo, pri čemer je pliberški oskrbnik prejemal 100 lb, guštanjski 20, nadaljnjih 20 lb je bilo namenjeno oboroženi posadki, medtem ko je dobrih 13 lb iz pliberškega urada prejemal oskrbnik na Krnosu.¹³⁵ Ob koncu 14. stoletja je bila ta postavka na račun že omenjenega povišanja oskrbnikove plače celo občutno višja (200 lb ali 87% izdatkov). Med ostalimi izdatki najdemo dokaj variabilne potne stroške in sprotno porabo (dobre 4 lb oz. 2% v letih 1392–1393 in 31½ lb oz. 16% v letih 1422–1423), nakupe voska in loja za cerkveno razsvetljavo (povprečno okoli 4 lb ali 1–2%), običajno izgubo (med 13 in 15 lb oz. 5–7%) ter gradbena dela, ki so se omejevala na osnovno tekoče vzdrževanje (v letih 1392–1393 povprečno 11 lb ali 5%). Dokumentirana izplačila so bila v veliki večini denarna, manjše naturalne izdatke je zaslediti le pri plačilih nižjim uradnikom, vendar gledano v celoti statistično niso zaznavni.

¹³⁵ Upravna podrejenost gradu Krnos pliberškemu oskrbniku utegne izvirati še iz časa aufensteinske uprave (Krnos je namreč sodil v sklop posesti, ki so jih l. 1368 Habsburžani prevzeli od Aufensteincev) in se je ohranila tudi v času, ko je bilo gospostvo zastavljeno Hugu Devinskemu (glej zgoraj). Povezava je ostala tudi v času neposredne habsburške uprave, kar dokazuje izdatek za vzdrževalna dela v pliberškem obračunu za l. 1392 in 1393 (Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III.*, str. 59, 103) in zgoraj omenjeni podatek, ni pa jasno, če je v sklop gospostva sodila tudi tamkajšnja zemljiška posest. Domnevno je bila ta upravna podrejenost Krnosa ukinjena vsaj l. 1437, ko je deželni knez grad podelil v fevd (vazal se je izrecno obvezal izvajati vzdrževalna oz. obnovitvena gradbena dela, katerih stroške je prej pokrival pliberški oskrbnik). MHDC XI, št. 172.

Povprečni letni dobiček pliberškega gospostva je ob koncu 14. stoletja znašal okoli 670 lb ali 73,5% letnega prihodka, tri desetletja pozneje pa nekoliko manj, 605 lb ali 71,7%. Ti podatki se dokaj dobro skladajo s pričakovanim donosom, ki ga je za pliberško gospostvo vodila deželnoknežja administracija v prvi polovici 15. stoletja. Kot že rečeno, je Hugo Lienški leta 1434 za posojilo 6000 dukatov ob zastavi pliberškega *schafferamta* prejel letno rento v višini 400 dukatov. Ob povečanju posojila na trikratno vrednost, so mu Habsburžani rento zvišali na 800 dukatov, kar je predstavljalo celotni tedanji donos gospostva. To številko najdemo namreč vsaj v treh ohranjenih cenitvah iz tega obdobja (1437, 1438 in 1446).¹³⁶ Preračunano v dunajsko srebrno valuto znese to 666 lb (po tečaju iz leta 1438), oz. 700 lb (po tečaju iz leta 1446).¹³⁷ Odstopanja konkretnih letnih donosov od desetletja nekorrigirane ocene so povsem razumljiva, nedopustno pa bi bilo zgolj na podlagi dveh podatkov sklepati na morebiten padajoči trend donosa gospostva. Skupna značilnost obeh obdobjev je visok odstotek v odnosu do letnega prihodka, kar lahko označimo za posledico velikosti gospostva in razmeroma nizkih izdatkov. Dobitek koroškega vice-domskega urada, za primerjavo, z uradniki bistveno višjih plačilnih razredov je v začetku dvajsetih let 15. stoletja z okoli 400 lb predstavljal 52% letnega prihodka.¹³⁸

¹³⁶ V najmlajši izmed njih se izrecno navaja "Pleyburg mitsamt den emthern Gutenstain, Kapell und Swarczenpach." Chmel, *Materialien I.* 1, str. 69, 83, 94.

¹³⁷ Prybram, *Preise und Löhne*, str. 20.

¹³⁸ Upoštevanje so denarne postavke skupaj z zneski od prodaje

Pridobljeni dobiček je deželni knez izrabljala na različne načine. Pri tem posredniška vloga koroškega vicedoma, kot kaže, ni bila tolikšna kot na Kranjskem.¹³⁹ Rednih izplačil vicedomu tu praktično ni zaslediti. Poznamo le vest o nakazilu 200 lb, ki jih je pliberški oskrbnik izročil vicedomu na račun začasne nastanitve deželnega kneza v koroškem Šentvidu (St. Veit) leta 1393 (gre torej za izredno nakazilo),¹⁴⁰ in dve informaciji iz zadnje četrtine 15. stoletja, ki zgoj posredno kažeta na vicedomova pooblastila v zvezi z razpolaganjem donosa pliberškega gospostva; prva se tiče taksacije žitnih cen,¹⁴¹ druga pa ukaza o dostavi krmilnega ovsu Maksimilijanovemu spremstvu.¹⁴² Deželni knez je večino denarja iz rent gospostva prejemal neposredno, v obliki denarnih nakazil; leta 1422 denimo 568 dukatov (okoli 421 lb).¹⁴³ Določeni del sredstev je oskrbnik izdajal različnim uradnikom na podlagi deželno-knežjih pooblastil, bodisi za izvajanje poslovnih nalog, bodisi za njihove letne plače.¹⁴⁴

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana
 AS 1 – Vicedomski urad za Kranjsko, šk. 101 (ex TLA, U 275/1) – Kranjski deželnoknežji obračuni 1436–1439
 AS 1063 – Zbirka listin
 HHStA – Haus- Hof- und Staatsarchiv, Dunaj
 AUR – Allgemeine Urkundenreihe
 HS B 532 – Notranjeavstrijska kopalna knjiga 1452–1467
 HKA – Hofkammerarchiv, Dunaj
 HS 107 – Habsburška knjiga obračunov 1422–1424
 KLA – Kärntner Landesarchiv, Celovec
 AUR – Allgemeine Urkundenreihe
 AHS – Allgemeine Handschriftenreihe 370/b (Urbar urada Pliberk 1524); 396 (Urbar urada Zelezna Kapla 1524); 682 J (Cenitev donosa uradov Pliberk in Guštanj 1491)
 GV, HS – Geschichtsverein, Handschriften 3/18 (Urbar samostana St. Georgen am Längsee 1486)
 StLA – Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec
 LAA. A. antiquum II, K 48, Stockurbar 30/74 – Urbarja uradov Guštanj in Črna 1524)

žita (naturalni izdatki so namreč zanemarljivi). HKA, HS 107, fol. 9–10', 54'–56.

¹³⁹ Prim. Bizjak, *Ratio facta est*, str. 141, 150.

¹⁴⁰ Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III.*, str. 104, 126.

¹⁴¹ RF III, št. 4502 (31. maj 1466).

¹⁴² RF III, št. 5920 (10. feb. 1470).

¹⁴³ "... off meins heren brief, die mein herr selber empfangen hat...", HKA, HS 107, fol. 31; cf. tudi RF III, št. 5022 (l. 1467), 5344 (l. 1467).

¹⁴⁴ HKA, HS 107, fol. 31, 55'; RF III, št. 4361–4363 (l. 1466).

OBJAVLJENI VIRI

- Chmel, *Actenstücke und Briefe – Actenstücke und Briefe zur Geschichte des Hauses Habsburg im Zeitalter Maximilian's I. 2.* Ed. Joseph Chmel. Monumenta Habsburgica. Sammlung von Actenstücken und Briefen zur Geschichte des Hauses Habsburg in dem Zeitraume von 1473 bis 1576. Zweiter Band. Wien : Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1855.
- Chmel, *Materialien – Materialien zur österreichischen Geschichte aus Archiven und Bibliotheken. 2 zv.* Ed. Joseph Chmel. Graz : Akademische Druck- und Verlagsanstalt, ²1971.
- Chmel, *Österreichische Finanzgeschichte – Zur österreichischen Finanzgeschichte in der ersten Hälfte des vierzehnten Jahrhunderts.* Ed. Joseph Chmel. *Der österreichische Geschichtsforscher* I (1838), str. 28–49; II/2 (1841), str. 203–259; II/3 (1842), str. 418–448.
- CKL – *Celjska knjiga listin* I. Listine svobodnih gospodov Zovneških do leta 1341. Ed. Dušan Kos. Ljubljana – Celje: ZRC SAZU, Muzej novejšje zgodovine Celje, 1996.
- CKSL – Centralna kartoteka srednjeveških listin na ZIMK ZRC SAZU. Ed. Božo Otorepec.
- Göth, *Urkunden-Regesten, G. Göth, Urkunden-Regesten für die Geschichte von Steiermark vom Jahre 1252 bis zum Jahre 1580. Izhajalo med leti 1854–1866 v: Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*; tukaj: 10, (1861), str. 314–336 in 12 (1863), str. 227–248.
- GZL – *Gradivo za zgodovino Ljubljana v srednjem veku* I–XI: 1144–1527. Ed. Božo Otorepec. Ljubljana : Mestni arhiv, 1956–1966.
- GZM – *Gradivo za zgodovino Maribora* I–X: 1159–1499. Ed. Jože Mlinarič. Maribor : Pokrajinski arhiv, 1975–1984.
- Härtel, *Urkunden Moggio – Die älteren Urkunden des Klosters Moggio (bis 1250).* Ed. Reinhard Härtel. Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturinstitut in Rom II. 6. 1. Wien : ÖAW, 1985.
- Koller-Neumann, *Lehen Bamberg – Koller-Neumann, Irmtraud: Die Lehen des Bistums Bamberg in Kärnten bis 1400.* Das Kärntner Landesarchiv 7. Klagenfurt : Verlag des Kärntner Landesarchiv, 1982.
- Kos, *Gradivo – Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* I–V: 500–1246. Ed. Franc Kos. Ljubljana : Leonova družba, 1902–1928.
- Lackner, *Rechnungsbuch Albrechts III. – Ein Rechnungsbuch Herzog Albrechts III. von Österreich: Edition und Textanalyse.* Ed. Christian Lackner. Studien und Forschungen aus dem niederösterreichischen Institut für Landeskunde 23. Wien : Selbstverlag des NÖ Instituts für Landeskunde, 1996.

- MHDC – *Monumenta historica ducatus Carinthiae* I–IV: 811–1269. Ed. August von Jaksch. Klagenfurt : Ferd. v. Kleinmayr, 1896–1906; V–XI: 1269–1500. Ed. Hermann Wiessner. Klagenfurt : Geschichtsverein für Kärnten, 1956–1972.
- Pettenegg, *Urkunden-Buch Aufenstein – Urkunden-Buch*. Ed. Eduard Gaston Pettenegg. Priloga razpravi: Die Herren von Aufenstein. *Jahrbuch des Heraldisch-genealogischen Vereines Adler in Wien* 2 (1875), str. 1–56 (priloga je dodana le posebnemu odtisu manjšega formata).
- RF III – *Regesta chronologico-diplomatica Friderici III. Romanorum imperatoris (regis IV.)*. Auszug aus den im k. k. geheimen Haus-, Hof- und Staats-Archiv zu Wien sich befindenden Reichs-registraturbüchern vom Jahre 1440–1493. Ed. Joseph Chmel. 2 zv. Wien : Carl Gerold's Sohn, 1859.
- RI XI – *Regesta imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410–1437)*. Ed. Johann Friedrich Böhm, Wilhelm Altmann. Innsbruck : Wagner, 1896–1900.
- RKF III 12 – *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* 12. Ed. Thomas Willich. Wien – Weimar – Köln : Böhlau, 1999.
- RKF III 13 – *Regesten Kaiser Friedrichs III. (1440–1493) nach Archiven und Bibliotheken geordnet* 13. Ed. Paul Herold, Kornelia Holzner-Tobisch. Wien – Weimar – Köln: Böhlau, 2001.
- RKM 3 – *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I. 1493–1519*. Band. 3, Teil 1: 1499–1501. Ed. Hermann Wiesflecker et. a. Wien-Köln-Weimar : Böhlau, 1996.
- Schroll, *Urkunden-Regesten Eberndorf – Urkunden-Regesten des Augustiner-Chorherren-Stiftes Eberndorf im Jaunthale*. Ed. Beda Schroll. Klagenfurt : J. & F. Leon, 1870.
- Schwind-Dopsch, *Ausgewählte Urkunden – Ausgewählte Urkunden zur Verfassungs-Geschichte der deutsch-österreichischen Erblande im Mittelalter*. Ed. Ernst Schwind, Alphons Dopsch. Innsbruck : Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1895.
- Redlich, *Traditionsbücher Brixen – Die Traditionsbücher des Hochstifts Brixen vom zehnten bis in das vierzehnte Jahrhundert*. Ed. Oswald Redlich. Acta Tirolensia I. Innsbruck : Wagner'sche Universitäts-Buchhandlung, 1886.
- Valentinelli, *Diplomatarium Portusnaonense – Diplomatarium Portusnaonense. Series documentorum ad historiam Portusnaonis spectantium quo tempore (1276–1514) domus Austriacae imperio paruit*. Fontes rerum Austriacarum II. 24. Ed. Iosephus Valentinelli. Wien : Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei, 1865.
- LITERATURA
- Aelschker, Edmund: *Geschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart*. Klagenfurt : Verlagsbuchhandlung Joh. Leon sen., 1885.
- Albertoni, Giuseppe: *Die Herrschaft des Bischofs. Macht und Gesellschaft zwischen Etsch und Inn im Mittelalter (9.–11. Jahrhundert)*. Veröffentlichungen des Südtiroler Landesarchivs – Pubblicazioni dell'Archivio della Provincia di Bolzano 14. Bozen : Athesia, 2003.
- Bizjak, Matjaž: Gutenbergs in Briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. *Ad Fontes. Otoprepčev zbornik*. (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 255–269.
- Bizjak, Matjaž: *Ratio facta est. Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem*. Thesaurus memoriae. Dissertationes 2. Ljubljana: Založba ZRC, 2003.
- Chmel, Joseph: *Geschichte Kaiser Fridreich IV*. Band 1. Hamburg : Friedrich Perthes, 1840.
- Dopsch, Alfons: Beiträge zur Geschichte der Finanzverwaltung Oesterreichs im 13. Jahrhundert II. *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichte* 18 (1897), str. 233–340.
- Dopsch, Heinz: Die Aribonen – Stifter des Klosters Seon. *Kloster Seon. Beiträge zu Geschichte, Kunst und Kultur der ehemaligen Benediktinerabtei* (ur. Hans von Malottki). Weizenhorn: Anton H. Konrad Verlag, 1993, str. 55–92.
- Dopsch, Heinz: Die Grafen von Heunburg. *Carinthia I* 160 (1970), str. 311–342.
- Dopsch, Heinz: Gewaltbote und Pfalzgraf in Kärnten. *Carinthia I* 165 (1975), str. 125–151.
- Droege, Georg: Die Ausbildung der mittelalterlichen territorialen Finanzverwaltung. V: *Der deutsche Territorialstaat im 14. Jahrhundert I*. Vorträge und Forschungen 13. Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1970, str. 325–345.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens*, 1. Band. Klagenfurt : J. Heyn, 1984.
- Golia, Ludvik Modest: *Kronika grofov Celjskih*. Maribor : Založba Obzorja, 1972.
- Hermann, Heinrich: *Handbuch der Geschichte des Herzogthumes Kärnten II/1*. Klagenfurt : J. Leon'schen Buchhandlung, 1843.
- Jaksch, August, Martin Wutte: Kärnten. V: Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer I. 4. Wien : Adolf Holzhausens Nachfolger, 1929, str. 1–308.
- Jaksch, August: Die Anlegung eines landesfürstlichen Urbars in Kärnten, Krain und der Mark im J. 1267. *Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 23 (1902), str. 240–252.
- Jaksch, August: *Geschichte Kärntens bis 1335*. 2 zv. Klagenfurt : Kleinmayer, 1928–1929.

- Klaić, Nada: *Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone*. Ljubljana – Celje : Prese, 1991.
- Klebel, Ernst: *Die Ahnen der Herzoge von Kärnten aus dem Hause der Spanheimer. V: Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 24–25 (= Beiträge zur Geschichte und Kulturgeschichte Kärntens. Festgabe für Dr. Martin Wutte zum 60. Geburtstag)*. Klagenfurt : Selbstverlag des Geschichtsvereins für Kärnten, 1936, str. 47–66.
- Klebel, Ernst: *Die Brixner Besitzungen in Kärnten. Carinthia I 123 (1933)*, str. 44–73.
- Kos, Franc: *Iz zgodovine Devinskih gospodov. Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede I*. Ljubljana : Učiteljska tiskarna, 1923, str. 91–134.
- Kurz, Franz: *Oesterreich unter Kaiser Friedrich dem Vierten. 2 zv.* Wien : Im Verlage bei Anton Doll, 1812.
- Lackner, Christian: *Das Finanzwesen der Herzoge von Österreich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts. Unsere Heimat. Zeitschrift des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich 63 (1992)*, str. 284–300.
- Lackner, Christian: *Der Besitz des Hochstifts Brixen in Kärnten und Steiermark*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades, Typoskript. Innsbruck 1984.
- Mayer, Theodor: *Beiträge zur Geschichte der tirolischen Finanzverwaltung im späteren Mittelalter. Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs 16–17 (1919–1920)*, str. 110–168.
- Meyer, Therese, Kurt Karpf: *Ein unbekannter Brixner Hochstiftsbesitz des 11. Jahrhundert in Kärnten. Carinthia I 194 (2004)*, str. 367–398.
- Mravljak, Josip: *Početki Guštanja. Časopis za zgodovino in narodopisje 28 (1933)*, str. 40–46.
- Pirchegger, Hans: *Jaunegg. Carinthia I 134 (1947)*, str. 96–97.
- Posch, Fritz: *Die Verkaufrechungen auf den landesfürstlichen Pfandherrschaften Kärntens im 16. Jahrhundert. Carinthia I 147 (1957)*, str. 465–487.
- Príbram, Alfred Francis, Rudolf Geyer, Franz Koran. *Materialien zur Geschichte der Preise und Löhne in Österreich 1*. Veröffentlichungen des internationalen wissenschaftlichen Komitees für die Geschichte der Preise und Löhne 1. Wien : Carl Ueberreuters Verlag, 1938.
- Ravnikar, Tone: *Posest grofov Vovbrških v Šaleški dolini. Časopis za zgodovino in narodopisje, n. s. 29 (1993)*, str. 20–32.
- Schalk, Karl: *Quellenbeiträge zur älteren niederösterreichischen Verwaltungs- und Wirtschaftsgeschichte. Blätter des Vereines für Landeskunde von Niederösterreich, n. v., 21 (1887)*, str. 433–489.
- Štih, Peter: *Celjski grofje, vprašanje njihove dežel-noknežje oblasti in dežele Celjske. Grafenauerjev zbornik (ur. Vincenc Rajšp e. al.)*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1996, str. 227–256.
- Trotter, Kamillo: *Die Burggrafen von Lienz und zum Lueg*. Schlern-Schriften 105. Innsbruck : Universitätsverlag Wagner, 1954.
- Vilfan, Sergij: *Die Kärntner und Krainer städtischen Getreidemaße am Beginn der Neuzeit. Acta metrologiae historicae 3*, str. 268–277. St. Katharinen : Scripta Mercaturae Verlag, 1992.
- Webernig, Evelyne: *Landeshauptmannschaft und Vizedomamt in Kärnten bis zum Beginn der Neuzeit*. Das Kärntner Landesarchiv 10. Klagenfurt : Verlag des Kärntner Landesarchiv, 1983.
- Wutte, Martin: *Aus Bleiburgs Geschichte. Carinthia I 118 (1928)*, str. 81–90.
- Žontar, Josip: *Kranjski deželni vicedom. Razprave I. razreda SAZU 5 (= Hauptmannov zbornik)*. Ljubljana : SAZU, 1966, 277–315.
- Žontar, Josip: *Ločan Volbenk Schwarz. Loški razgledi 4 (1957)*, str. 25–33.

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Territorialbesitzentwicklung der Herrschaft Bleiburg und ihre Wirtschaftsstruktur im Spätmittelalter

Das Gebiet, das die Herrschaft Bleiburg zur Zeit der Habsburger Verwaltung am Ende des 14. und im 15. Jahrhundert umfasste und die Ämter Bleiburg, Eisenkappel, Guštajn/Gutenstein und Črna/Schwarzenbach einschloss, wurde von den Grafen von Heunburg in einer Hand vereinigt. Das Gebiet von Bleiburg selbst, in dem sie mindestens bis zu den zwanziger Jahren des 13. Jahrhunderts eine Burg errichteten und einen Markt gründeten, stellte ein unmittelbares Erbe des bayerischen Pfalzgrafen und des Kärntner Gewaltboten Hartwig dar, das sie über die Grafen von Pustertal erlangten, während der zweite Teil von Hartwigs Erbe, der auf die Ariboner (Eisenkappel) überging, ihnen vom Bistum Brixen zu Lehen gegeben wurde. Guštanj war anscheinend ein Bamberger Lehen. Nach dem Tod des letzten Grafen Hermann im Jahr 1322 erbten den Großteil der Kärntner Herrschaften die Grafen von Pfannenber, dennoch gingen die behandelten Gebiete kurz darauf auf verschiedene Art und Weise in Besitz und Verwaltung des Kärntner Landeshauptmanns und Marschalls Konrad von Aufenstein über. Burg und Markt Guštanj erhielt er im Jahr 1325 und nochmals zwei Jahre später als Pfand von der Heunburger

Witwe Elisabeth und ihrem zweiten Gemahl, dem Grafen von Schaunberg. In diesen Zusammenhang gehörte auch das Amt in Eisenkappel, das die Schaunberger trotz des vorherigen Verkaufs an den Abt von Gornji Grad (Oberburg) bei Entwertung aller einschlägigen Dokumente im Jahr 1327 wieder an den Aufensteiner verkauften. Bleiburg fiel in Konrads Hände höchstwahrscheinlich im Jahr 1327, als er die Herrschaft von Ulrich von Pfannenbergaufkaufte, zugleich mit dem endgültigen Ankauf von Guštanj. Durch diese Besitzarrondierung wurde Bleiburg für gut 35 Jahre zum Hauptstützpunkt der Aufensteiner. Nach dem gescheiterten Aufstand gegen die landesfürstliche Hoheit Friedrichs, des letzten seines Stammes, bemächtigten sich die Habsburger der Herrschaft. Diese verpfändeten sie zunächst, in den achtziger Jahren des 14. Jahrhunderts fiel der überwiegende Teil des zugehörigen Besitzes in die Hände von Hugo von Duino. Nach dessen Tod im Jahr 1390 geriet die Herrschaft unter die unmittelbare Verwaltung der Habsburger, die im 15. Jahrhundert zeitweise wieder durch verschiedene Verpfändungen unterbrochen wurde, vor allem zwischen 1434 und 1466, als die Herrschaft Bleiburg fast ausschließlich der Konsolidierung von finanziellen Schwierigkeiten des Landesfürsten diente. Eine geregelte Geschäftsführung im Rahmen der landesfürstlichen Verwaltung ist wieder seit den sechziger Jahren des 15. Jahrhunderts überliefert.

Außer den urbanen Siedlungen und dem umfangreichen Urbarbesitz (insgesamt ca. 615 Huben) kommen seit Beginn des 15. Jahrhunderts in den Quellen immer mehr der Herrschaft zugehörige Lehen vor. In den zwanziger und dreißiger Jahren kann ihre Zahl auf etwa 340 Huben angeschlagen werden.

In verwaltungsmäßiger Hinsicht gehörte die Herrschaft Bleiburg zum Komplex der Kärntner landesfürstlichen Domänen, nach innen war ihre Verwaltungsstruktur im behandelten Zeitraum äußerst stark gegliedert. In den zwanziger Jahren des 15. Jahrhunderts war die Wirtschaftsverwaltung bereits völlig von der politisch-militärischen Ver-

waltung der Burgen getrennt. Während die Herrschaft nach dem Übergang unter die unmittelbare Verwaltung der Habsburger zu Beginn der neunziger Jahre des 14. Jahrhunderts vom Pfleger der Burg Bleiburg verwaltet wurde, der über seine Geschäftsführung auch die Rechenschaft ablegte, fielen diese Kompetenzen später dem Bleiburger Offizial (schaffer) zu, der als Pfleger der Herrschaft fungierte. Während er zunächst lediglich das Bleiburger Grundamt verwaltete, stellte er spätestens in den zwanziger Jahren des 15. Jahrhunderts eine Art zentraler Finanzstelle für den landesfürstlichen Besitz in der Umgebung von Bleiburg dar. In dieser Hinsicht waren ihm sowohl die örtlichen Offiziale (die von Guštanj, Kapela und Črna) als auch die Richter aller drei urbanen Siedlungen untergeordnet. In seine Kasse flossen also die Einnahmen aus der gesamten Herrschaft, über die er gemäß den Anweisungen des Vizedoms bzw. unmittelbar des Landesfürsten verfügte.

Im behandelten Zeitraum betragen die durchschnittlichen Jahresgesamteinnahmen der Herrschaft ca. 843 Pfund Wiener Pfennige, wobei die Agrarwirtschaft, Hauptsäule der wirtschaftlichen Tätigkeit, mit 52%, die Steuern mit 38% und Gerichtsgebühren mit 10% beteiligt waren. Die Ausgaben der Herrschaft betragen ca. 240 Pfund. Davon entfielen 75% auf den Schutz von Burgen und die damit zusammenhängende Verwaltung, unter anderen Ausgaben findet man die variablen Reisekosten und den laufenden Verbrauch, den üblichen Verlust sowie die Instandhaltungskosten. Der durchschnittliche Jahresgewinn der Herrschaft Bleiburg schwankte am Ende des 14. Jahrhunderts und in den ersten Jahrzehnten des 15. Jahrhunderts zwischen 670 und 600 Pfund, was ungefähr den amtlichen Angaben über die Erträge (800 Dukaten) aus der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts entspricht. Im Vergleich zu den benachbarten vergleichbaren Herrschaften kann ein verhältnismäßig hoher Anteil gegenüber den Jahreseinnahmen (zwischen 73 und 71%) festgestellt werden.